

«Grief» ipuinaren itzulpena eta analisisa (ingeleza-euskara)

GRADU AMAIERAKO LANA

Ainhoa Mendiluze Ormaetxea

Tutorea: Isabel Etxeberria Ramírez

Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketen Saila

Itzulpengintza eta Interpretazioko Gradua

Letren Fakultatea

2018/2019 ikasturtea

LABURPENA

Gradu Amaierako Lan honek Lucia Berlin idazlearen «Grief» ipuina ingelesetik euskarara ekartzea du ardatz, eta bi zati ditu: itzulpena eta itzulpen-prozesuaren analisia.

Analisi-lanaren zati nagusia «Grief» itzultzeko ariketa praktikoaren bueltan hezurmamitzen da, prozesuan zehar izandako gogoeta-bilduma moduko bat baita. Lehenik eta behin, ipuina testuinguruan kokatuko dugu, idazlearen biografiaren bidez, hau da, lana bere sorburu testuinguruan kokatuz. Ondoren, Lucia Berlinen xede-kulturan duen entzuteari buruz jardungo gara; bere lanak oraindik ez daudenez euskaraz argitaratuta, euskal kulturan erdaretako bertsoiek izan duten harrera aztertuko dugu.

Gogoetak hiru bloke nagusitan aurkeztuko ditugu: lexikoa, morfosintaxia eta pragmatika. Hala ere, bloke nagusi horietatik kanpo kokatu dira bi alderdi, ahozkotasanari eta pertsonaien karakterizazioari dagozkionak, alderdiok zehar lerro izango baitira hiru bloke nagusietan ez ezik, itzulpen-prozesu osoan ere.

Bloke nagusien muina itzulpen-prozesuan zehar suertaturiko zailtasunak dira, eta erabakien nondik-norakoak azaltzen dituzte. Lexikoaren blokean, lexiko-elementu zehatzez arituko gara: testuaren izenburuaz eta azken esaldiaz, maileguren erabileraz, terminologiaz, erregistroaz, esanahi murrizketaz eta adierazkortasunaz. Adibide eta itzulpen-arazo zehatzak aztertzeaz gain, euskara batuaz eta Iparraldeko euskaldunetz mintzatzeko parada ere izango dugu. Bigarren blokean, «morfosintaxia» izenekoan, batik bat tratamenduari buruzko lanketa egingo dugu; bertan, jakin nahi izan dugu euskaraz ea hitanoa noiz eta nola erabili izan den eta euskarazko itzulpenetan zein toki izan duen, hala gure itzulpenean erabiltzea zuzena ote zen jakiteko. Hirugarren bloke nagusian, «pragmatika» izenekoan, adibideen bitartez azalduko dugu literatur itzulpenean pragmatikak duen garrantzia, lexiko-zehaztasuna bigarren mailako izateraino; jarraian, kultur erreferentziez, hizkuntzen arteko distantziez eta haur hizkeraz jardungo gara. Lanarekin amaitzeko, ondorio nagusiak laburtuko ditugu.

Ikus daitekeenez, «Grief» ipuinaren alderdi ugari eta askotarikoak azertu ditugu, eredu jakinak zein joera orokorrak. Adibide praktiko bat izateaz harago, lanak literatur testu baten itzulpen prozesua aztertzeke aukera ematen du.

AURKIBIDEA

1.	SARRERA.....	4
2.	TESTUINGURUA	5
3.	ITZULPENAREN ANALISIA	8
3.1.	Aldez aurretiko oharrak.....	8
3.1.1.	Ahozkotasuna.....	8
3.1.2.	Pertsonaien karakterizazioa	9
3.2.	Lexikoa.....	9
3.2.1.	Lexiko aukeraketa: izenburua eta azken esaldia.....	10
3.2.2.	Lexiko aukeraketa: maileguak	11
3.2.3.	Lexiko aukeraketa: terminologia-arazoak	15
3.2.4.	Lexiko aukeraketa: erregistroa.....	18
3.2.5.	Lexiko aukeraketa: esanahi-murrizketa	18
3.2.6.	Lexiko aukeraketa: adierazkortasuna.....	19
3.3.	Morfosintaxia	19
3.3.1.	Tratamendua: hitanoa zilegi ote den	19
3.3.2.	Aditz trinkoak	22
3.4.	Pragmatika.....	22
3.4.1.	Pragmatika, lexiko-zehaztasunaren gainetik.....	22
3.4.2.	Kultur erreferentziak.....	24
3.4.3.	Hizkuntzen arteko distantzia.....	26
3.4.4.	Haur literatura eta haur hizkera	27
4.	ONDORIOAK	29
5.	BIBLIOGRAFIA	31
6.	ERANSKINAK	34
6.1.	Itzulpena	34
6.2.	Sorburu-testua.....	49

1. SARRERA

Gradu Amaierako Lan honetan, ingeles-euskara hizkuntza-konbinazioko itzulpena izango da hizpide. Hain justu, Lucia Berlin idazlearen «Grief» ingelesezko ipuina euskarara ekartzean sortutako zalantzak eta horien aurrean hartutako erabakiak aztertuko dira. Lana itzulgai zehatz bateko zalantzen bueltan zertzen bada ere, bertako hausnarketak baliagarriak suerta daitezke narratibazko beste lan batzuk itzultzeko ere.

Egituraz, lan hau testu jakin baten inguruko hausnarketa-sorta bat da; ez dator, hortaz, orain arte arakatu gabekoak argitzera. Alabaina, itzulpengintza bera jardun kolektibo gisa ulertzen dugu, egunez egun testuz testu elkarrizketa bidez sortzen den zera moduan, hizkuntza bera ere egiten den neurrian aldatzen denez gero, eta sozialki erabat baldintzatua. Sare-lan horretan, ezinbestekoa da itzultzaileon arteko hartu-emanak, esperientziak trukitzea, norberak beretik ematea eta etengabe besteengandik ikastea. Hemen mahaigaineratutako hausnarketek, horrenbestez, batzuek aspaldi hasi zuten bide horretan beste aletxo bat jarri nahiko lukete.

Itzulpen munduaz ezer gutxi dakienari galdetuta, itzulpengintza literaturarekin lotuko du segituan, baina lanbidez itzultzaile direnen eguneroko ogia bestelakoa da Euskal Herrian: testu-administratiboak dira plater nagusi, eta literatur itzulpenak aldian-aldian dieta ahaztu eta plazer hutsez dastatzeko apeta. Azken batean, merkatu-logikak agintzen duen jendarte batean, adierazpide artistikoei bazterrean gelditzeko arriskua dute. Horren guztiaren ondorioz, unibertsitate ikasketetan apenas izaten da literatur itzulpenaz luze eta zabal jarduteko paradarik, eta neure buruarekin zor hori kitatzeko modu bat da lan hau.

Lucia Berlin azkenaldian nahiko boladan dago Mendebaldeko literaturan; euskaraz, ordea, ez dago haren ezer irakurtzerik. Hauxe izango da, beraz, Lucia Berlin euskarara ekartzeko lehen saiakera. Balio dezala Berlin-zaletasuna pizteko, eta izan dadila akuilu, Berlinek euskal literaturan bere tokia egin dezan.

Gradu Amaierako Lan bateko baldintzek zehazten duten karaktere kopurua errespetatzeko, eta ahalik eta azterketarik osatuena egite aldera, itzulpena bera eta sorburu testua eranskinen atalean aurkeztuko ditugu. Hala ere, azpimarratu nahi dugu lan honen azken emaitza ez dela analisia, ezpada itzulpena bera, adierazitako gogoeta guztien ondorioen isla praktikoa baita.

2. TESTUINGURUA

Lucia Berlin

Lucia Brown Berlin (1936-2004) kontakizun laburrak idazten zituen idazle estatubatuarra zen. Bizi bitartean izan zituen jarraitzeak, baina inondik ere ez hil ondoren bezainbeste; hain justu, 2015ean, haren kontakizun batzuk argitaratu zituzten *A Manual for Cleaning Women* liburuan, eta liburu horrexekin jo zuen idazleak goia.

Berlin Alaskan jaio zen, baina bizimodu nomada izan zuen, eta hainbat tokitan bizi izan zen haurtzaro eta nerabezaroan, Texasen edo Txilen, kasu. Idatzietan erakusten duenez, ama alkoholikoa zuen, eta txikitatik bakarrik moldatzen ikasi behar izan zuen. Idazle edo kazetari izateko nahiak bultzatuta, eta gaztelaniaz ederto moldatzen zela, Mexiko Berriko Unibertsitatean hasi zen ikasten.

30 urtetatik aurrera, ogibide arrunten bidez irabazi zuen eguneroko ogia, halabeharrez, hiru aldiz dibortziatu ondoren lau seme-alabaren kargu geratu baitzen. Izandako ogibideak ikus daitezke bere lanean: etxe-garbitzaile, erizain, harreragile, irakasle zein telefono-operadore lanetan aritu zen. Idazten aspaldidanik jardun eta gero, nahiko berandu argitaratu zioten lehen liburua; lehen bilduma, *Angels Laundromat*, 1981ean argitaratu zen, baina 1960an idatziak zituen bildumako lehen piezak. Ondoren, guztira kontakizun laburren sei bilduma argitaratu zituen. Salmentetan arrakastatsua ez izanagatik, literatura munduan eragin handia izan zuen.

1990eko hamarkadan, sormenezko idazkuntza irakasten jardun zen, unibertsitatean nahiz kartzelan, bitartean borrokan ziharduela bere osasun-arazoen eta alkohol-mendekotasunaren aurka. Urte horietan, zenbait desintoxikazio-zentrotatik igaro zen, eta maiztu egin zituen Mexikorako bisitak, bertan ahizpa minbiziak erri baitzuen. Alkoholismoa eta gaixotasunak behin eta berriro ditu bere lanetan hizpide, eta horrek Berlin bereizi egiten du beste idazleengandik, kritikarien arabera, gaiok ezohikoak baitziren garaiko literaturan. Azkenik, 68 urterekin hil zen.

Berlinen kontakizunek asko dute autobiografikotik. Ezagun zuenaz idatzi zuen, familiaz, maitasunaz eta lanaz, estilo zuzen, simple eta garbiz (horregatik esaten da errealismo zikinaren korrontekoa dela); ez darabil tonu moralistik, eta pertsonaien keinuak eta hitzak zorrotz zaintzen ditu. Ospitaleetan, desintoxikazio-zentroetan, auzo marjinaletan bizi diren pertsonaiak ditu inspirazio-iturri, eta haien minen eta pozen kontrastuarekin

datza kontakizunen grazia. Betiere sentiberatasunetik, baina espanturik eta biktimismorik erakutsi gabe, bizitzaren alderdirik gordinena erakusten du, baina umoretik. Kontakizun laburretarako duen artezia da gehien goraipatzen zaiona, genero bereko handienekin konparatu izan ohi dute, Hemingway, Alice Munro edo Bukowkskirekin, kasu.

A Manual for Cleaning Women

2015. urtean, AEBko argitaletxe garrantzitsuenetako batek (Farrar, Straus and Giroux-ek) *A Manual for Cleaning Women* argitaratzearekin lortu du Lucia Berlinen izenak itzala, hau da, hil ondorenean. Liburua haren 43 kontakizun «onenen» antologia bat da, eta aste gutxian, libururik salduenetako bat bilakatu zen AEBn. Gaur-gaurkoz (2019ko maiatza), 21 hizkuntzatara itzuli da (<luciaberlin.com> web-orriko datua). Gaztelaniazko itzulpenean, *Manual para mujeres de la limpieza* (Alfaguara, 2016), Espainian 100.000 aletik gora saldu ziren, *Diario de Navarraren* arabera («La escritora Lucía Berlin y la turbadora belleza de sus nuevos cuentos» artikulua), eta Premio Llibreter saria eman zioten. Frantsesez, *Manual à l'usage des femmes de ménage* (Grasset, 2017) izenean argitaratu zen; saldutako aleen daturik, kasu honetan, ez dago eskuragarri. Hain justu, lan honetarako itzulgai hartu dugun ipuina, «Grief», istorio-bilduma horretan dator.

Lucia Berlin euskal munduan

Lucia Berlinen kontakizunek oraindik ez dute euskarazko itzulpen argitaraturik, nahiz eta euskal mundura izatez iritsi den haren lanaren oihartzuna. *Berria* egunkariko artxihoan begiratuta, bera baita, neurri batean, euskal jendartearen gertatzen diren gauzen erakusleho, ikusi dugu Goizalde Landabasok iritzi-artikulu bat idatzi zuela osorik haren inguruan (2015) eta «Lucia Berlin» izeneko, zeinetan Berlinen bizitza gogorarekin lotzen baitu haren idazketa ezohikoa. Bertan, euskal irakurleari Berlinen eta haren literaturaren lagin bat ematearren, «Good and Bad» kontakizuneko esaldi baten itzulpena ere badakar: «Meatzarien etxeak lohiak eta zatarrak ziren, hormetan txarto idatzitako sloganekin, txiklearekin inkatutako panfleto komunista, eta, gure aita eta meatzagintza ministroaren odolez zikindutako egunkari-argazkiarekin». Hiru urte geroago (2018), berriz iritzien atalean, «Lau emakume» izeneko artikuluan, Landabasok berriz adierazten du gustuko duela Lucia Berlin. Gainerakoan, *Berria* egunkarian ez dago Lucia Berlinen aztarnarik.

*Nai*z atari digitalean, Amalur Artolak (2018) Xabier Mendiguren editore eta idazleari egindako elkarrizketa batean, Mendigurenek Lucia Berlin aipatzen du. Elkarrizketatzaileak esaten dionean «Dena den, emakumeak literatur mundu horretan

sartu izanak aldatu ditu tonuak eta gaiak», Mendigurenek zera erantzuten dio: «dudarik gabe. Alice Munro, Wislawa Szymborska, Anne Sexton, baita Lucia Berlin ere, niretzat deskubrimentu handia izan dena».

Halaber, *Elkar* aldizkarian, Txani Rodriguezek (2016) idatzitako «En primera persona» izeneko artikuluan (gaztelaniaz), aipamen egin zitzaion Berlini, «niaren idazketaren» autorea dela esanez, eta, artikuluko horrek ere haren literaturaren gordintasuna haren bizitzarekin jartzen du korrelazioan.

Aipamen horiez gain, ezer gutxi iritsi zaigu euskal prentsara Lucia Berlini buruz. Hala ere, 2016an argitaratu zen *A Manual for Cleaning Women* gaztelaniazko itzulpena Espainian, esan nahi baita, geroztik, hegoaldeko euskaldunek eskuragarri izan dutela liburua saltokietan; ez hori bakarrik, gaztelaniazko itzulpena tertuliagai izan dute Hego Euskal Herriko hainbat txokotan ere. Horren adibide dira liburu horren inguruan, batik batik gaztelaniazko irakurle-taldeetan, antolatu diren tertuliak, hurrenez hurren: Santurtzin (2017-02-07), Lezon (2017-03-28), Tolosan (2017-10-17), Iurretan (2018-02-06), Urretxun (2018-05-24) eta Leioan (2019-01-08), adibidez. Bestalde, Donostian ingelesezko tertulia bat egin zen (2018-09-10), eta Bizkaiko Foru Aldundiak antolatutako «Emozioak entrenatzen literaturaren bidez» tailerrean (2018ko irailetik abendura bitarte) ere Lucia Berlinen materiala erabili zuten.

Horrek guztiak adierazten du azken boladan, denbora-tarte laburrean gainera (2017. urteaz geroztik), Berlin erreferentzialtasuna eta entzutea lortzen ari dela euskal kultura zertzen den ingurune geografikoan ere.

3. ITZULPENAREN ANALISIA

Atal honetan, aukeratutako itzulgaia itzultzeko hartu behar izan diren erabaki esanguratsuenen berri emango dugu, zailtasunak aipatuz eta horien aurrean hartu ditugun erabakiak justifikatuz.

Istoria Mexikon gertatzen da. Itzulgaiko pertsonaia nagusiak bi ahizpa kaliforniar dira, Dolores eta Sally, eta beren artean hizkera nahiko informalez mintzo dira. Ahizpetako batek urte asko daramatza Mexikon, eta istorioaren kokalekua ere bera denez, gaztelaniazko hitz batzuk tartekatzen dituzte elkarriketetan. Ahizpez gain, bigarren mailako pertsonaia modura, ingelesez hitz egiten duten bi senar-emazte pare daude: alemaniarra bata (wachertarrak), eta kanadarra bestea (lewistarrak).

Istoria 3. pertsonako narratzaile orojakile batek kontatzen digu, eta badirudi dena jakiteaz gain, *in situ* bizi dituela gertakizunak.

3.1. Aldez aurretiko oharra

Lana banatzen duten hiru bloke nagusiei heldu aurretik, («Lexikoa», «Morfosintaxia» eta «Pragmatika»), bi alderdiri buruzko argipenak emango ditugu, hain zuzen, ahozkotasunari eta pertsonaien karakterizazioari buruzko argipenak. Baiki, alderdiok zehar-lerro izan ditugu bloke guztietan ez ezik, itzulpen-prozesuan zehar hartu behar izan ditugun beste erabakietan ere.

3.1.1. Ahozkotasuna

Itzulitako kontakizunaren zati nagusia elkarriketek osaturikoa da; ondorioz, ahozkotasuna ezinbestean kontuan hartu beharreko faktorea izan da itzulpen-prozesuan, eta, hain zuzen, garrantzi berezia eman diogu itzulpenean, ikusita fikziozko euskarari egozten zaion naturaltasun falta.

Ahozkotasunaz ari garenean, ezin da ahaztu sortutako elkarriketak fikziozkoak izango direla. Horrek esan nahi du elkarriketek ahozkotasuna iradokitzen dutela, baina kanala idatzizkoa dela, ez ahozkoa. Kanal aldaketak hala eskatzen du: pertsonaiek ez dute erabiliko euskal hiztun natiboek ahozkoan darabilten euskara bera, edozein hizkuntzatan idatzizko testuak eta ahozko elkarriketen transkripzio «errealak» desberdinak diren era berean.

Bestalde, elkarrizketak ez dira izango jatorriz gure XHn sortutakoen parekoak, hau da, testu hori jatorriz euskaraz idatzia izan balitz bezalakoak; konbentzio modukoa da, itzulpen bat irakurtzen ari den irakurle orok jakin badaki bertan ageri diren pertsonaiak ez direla jatorriz euskaraz (edo beren XHn) ari eta jakitun da itzultzailearen mediazio-lanaz. Esan daiteke, hortaz, hizkuntza-aldaketa hori sinesgarritasun-irizpideetatik at dagoela, hots, txinatar bat euskaraz aritzeak ez diola istorioari sinesgarritasuna kentzen; bestela itzulpen jardunak berak ez luke funtsik.

Behin konbentzio hori onartuta, itzultzaileak ahalegina egingo du, metodo interpretatibo-komunikatiboari jarraikiz, irakurlearengan STaren idazleak emandako edukiak ematean, STak sortzen duen efektura ahalik eta gehien hurreratzen, testuinguru komunikatibo eta pragmatiko guztia kontuan hartuz (Lobato 2012). Egun, itzultzaileari XTko baliabide horiek nolnahi erabiltzeko lizentzia ematen zaio, baldin eta egindako aldaketak azken emaitzari (itzulpenaren osotasunari) mesede egiten badiote.

3.1.2. Pertsonaien karakterizazioa

Hizkera pertsonaien beste ezaugarrietako bat da, eta koherente izan behar du beraren ezaugarriekin. Koldo Bigurik *31 eskutik* blogean «Fiction or fake» artikuluan (2014) zioen: «Zalantza (...) izaten dut beste liburu batzuetan, jatorriz euskaraz idatziak izan nahiz itzuliak izan, pertsonaia baten dialogoetan agertzen denean haren ezaugarriei ez dagokion euskara modu bat, euskara superzuzena, arauzkoa, zalantzagabea, perfektua». Eta testua errematatzen du esanez «ume euskaldun baten ahotan, *zeniezazkidakeen* bat» entzutearekin konparatzen duela fikziozko elkarrizketen sinesgarritasun eza.

«Grief» kontakizunean, pertsonaien berezko ezaugarriekin koherente izate aldera, hau da, elkarrizketak naturalak izan daitezen, bi alderdi errespetatu dira: batetik, pertsonaien adina, eta bestetik kaleko euskaran ezohikoak (artifizialak) diren esaerak eta moldeak ez erabiltzea. Biek ala biek sinesgarritasunaren mesedetan jokatuko dute.

3.2. Lexikoa

Lexikoari dagokionez, arreta berezia eman diogu sinesgarritasunari eusteari. Bai, hitzak ez dira neutroak, eta euskara batukoak izanagatik, guztiek dituzte ezaugarri bereizgarri batzuk, diatopikoak, diakronikoak, diafasikoak edo diastratikoak, adibidez. Hitz

bakoitzak dituen tasunek ahalbidetzen dute itzulpengintzan efektuak imitatzea. Zentzu horretan, koherentzia izatea komeni da; nahiz itzultzen aritu, ez da komeni tasun desberdinak era nabarmenean nahastea. Horrek kutsu artifiziala emango lioke testuari, ahozko hizkera naturalean ere horrelakorik gertatzen ez denez gero.

Horren adierazle dira kazetaritza-hizkerako jarraibideak ere. Esaterako, *Berriako Estilo Liburuak* (2013) honako hau dio:

«Kazetari guztiek erabiltzen dituzte, beren euskalkikoak ez ezik, besteetako hitzak eta esapideak ere, baina zentzuz osatu behar dute nork bere hizkera, eta ez testu berean alde eta aldi guztietako hitzak eta egiturak nahasiz. Esapide hibridoek artifizialkeria ekartzen diete testuei» («Hizkuntza eredua» atala, «barne koherentzia» azpiatala).

Kazetaritzan bezalaxe, itzulpenetan ere esaten den horrek sinesgarria izan behar du, baldin eta kontatzen den fikzio horrek errealitatean gerta litekeen zerbait kontatzen badu.

3.2.1. Lexiko aukeraketa: izenburua eta azken esaldia

Kontakizun baten izenburuak garrantzi berezia du, aurreratu edo laburtu egiten digulako ondoren etorriko dena; azken batean, horixe da idazleak lanari jartzen dion «etiketa» eta irakurleak irakurriko duen lehena, eta, askotan, hura erakartzeko funtzioa ere izango du. Hori dela eta, estrategikoki hautatuak izan ohi dira, eta ez da ezohikoa hitz-jokoak zein mezu ezkutuak izatea. Kasuan kasu, baina gauza bera esan genezake lan baten azken esaldiari buruz ere, kontatzen dena biribiltzeko funtzioa izaten baitu, are gehiago kontakizun laburren generoan ari bagara.

Kasu honetan, kontakizunaren izenburua ez da itzultzen samurra, polisemia medio. Izan ere, ingelesezko «grief» hitzak, *Oxford English Dictionary*ren arabera, adiera hauek izan ditzake:

1. Pena sakona, bereziki dolua, baita horien eragileak ere.
1. Arazoa edo traba.

Bi adiera horietatik, testuingurua aintzat hartuta, euskarazko ordain posibleak bilatu dizkiogu: «dolua», izan ere, bi ahizpei ama duela gutxi hil zaie; «pena», batetik Doloresen damua, ama azken momentuetan ez zaindu izanagatik, bestetik Sallyren pena, amarekin zuen harremana gaiztotu zelako; «arazoa» (hainbat arazo dituzte ahizpek, adibidez, Sallyk

lotsa sentitzen du bular bat falta duelako eta gainera senarrak utzi egin du eta Dolores alkoholikoa da isilpean); eta, azkenik, «mina», aurretik esandako ezbehar guztiek sortu diena.

«Dolu» hitza erabiltzeak gehiegi zehaztuko luke «grief», polisemia deuseztatzeraino; egia da «arazoak» direla istorioan edonon agertzen direnak, baina ikuspuntu desberdina du «grief»ek, ez baitu ezbeharretan jartzen arreta, haien aurrean norberak duen pertzepzioan baizik; eta «mina» hitza gordinegia dela erabaki dugu. Horrenbestez, «penak» izenburua jartzea erabaki dugu, pluralean, hala hitzaren esanahi anitzak iradokiko dituelakoan, eta interpretazio irekia utziko diolakoan irakurleari.

Azken esaldiak honela dio STan: «By the time the taxi reached the airport she was, like they say, feeling no pain». Itzultzen zaila den unitatea «feeling no pain» hori da; hitzez hitzezko esanahiaz haratago, hots, minik ez sentitzearen adieraz haratago, unitate fraseologiko horrek erreferentzia egiten dio mozkor-mozkor eginda egoteari ere.

Honela itzultzea erabaki dugu: «Taxia aireportura etorri zitzaionerako, esan ohi den moduan, itoak zituen penak». «Itoak zituen penak» esamoldearekin, lehenik, unitate fraseologiko batekin amaitzea mantentzen da; gero, STarekin bezala, erreferentzia zuzena egiten zaio alkoholari; eta, azkenik, amaiera biribila ematen dio testuari, XTari eman diogun izenburua («Penak») barnean dakarrelako.

3.2.2. Lexiko aukeraketa: maileguak

Lehenik, kasu batzuetan, maileguak erabili dira horien ordain euskaldunak hautatu beharrean. Ibon Sarasolak *Bitakora Kaiera* liburuan dioen moduan (2016), hizkuntza batek, beste hizkuntzekin ukipen-egoeran dagoen neurrian, ezinbestean du beste hizkuntzen eragina, eta jendeak erabiltzen duena da bultzatzatu behar den euskara, nahiz eta batzuetan hori ez datorren bat akademiaren (kasu honetan, Euskaltzaindiaren) proposamenekin.

Guk, itzulpenean, ahalik eta ahozkoatasun gehien eman nahi izan diogunez testuari, mailegu batzuk sartzea erabaki dugu, baita mailegu horiek euskarazko ordain jatorragoak zituzten kasuetan ere. Hauek erabili ditugu: «selfish»/«egoista»; «silly»/«absurdoa»; «bossy»/«marimandona»; «they don't care»/ «ez zaiela inporta»; «jungle»/«jungla»; «gorgeous»/ «elegantea»; «doctor»/ «mediku»; «wagon»/ «karroa». Ez ditugu baztertu

«suposatzen dut» moduko kalko sintaktikoak ere, ahozkoan barra-barra erabili arren, *Euskaltzaindiaren Hiztegia*n ez datozenak. Kasu horretan, ETCn 7.306 agerraldi ditu «suposatu» aditzak, eta hori lagin nahikoa adierazkortzat jo dugu. Gainerakoan, maileguen aldeko hautua egin dugu, betiere gutxieneko batzuk bermatuta, esaterako, Iparraldeko hiztunek ulertuko dituzten ala ez bermatuta, ondorengo azpiatalean azalduko dugunez.

Adibideok testuingurutik at egonik, garrantzitsua da ulertzea ez dituztela itzulpen-unitateak osatzen, eta batzuen itzulpenak askeegia irudi lezakeela; kontrara, ikusarazi nahi duguna da ahalegin berezia egin dugula ahozko euskaran maiz agertzen diren ezaugarri batzuk (maileguak) txertatzeko, eta horrek eragin du muturreko zuzentasunari (garbizalekeriari) iskin egitea.

3.2.2.1. Iparraldeko irakurleen auzia

Kontuan hartu beharrekoa da, gaur-gaurkoz, euskara batuaz aritzeak ez duela bermatzen mezua ulergarria izatea euskaraz hitz egiten den eremu geografiko guztian, euskara batuaren gauzapena askotarikoa izan daitekeelako. Arraratsek dioen moduan (2018) «euskalki guztietako hitz, esamolde eta joskera guztiak estandarren parte dira, batuak ortografiaren eta aditz-paradigmen bitartez markaturiko jokalekuaren barrenean».

Xabier Elozegi Aldasorok *31 eskutik* blogean (2013a eta 2013b) adierazi zuenez, Iparraldeko euskara eta Hegoaldekoa, biak batuak izanagatik, hain dira desberdinak, non haien hiztunek elkar ulertzeko arazoak baitituzte («Euskara batua Iparraldetik» eta «Euskara batua Iparraldetik (eta II)» artikuluetan). Sarasolaren esanetan (2016), euskara batuaren sorreran saiatu ziren Iparraldeko eta Hegoaldeko hiztunek komunean zituzten hitzen aldeko apustua egiten, baina gerora Hegoaldeko hiztegia nagusitu da:

«(...) Batasunaren hasieran *istripu*, *bulego* edo *greba* bezalako hitz asko eta asko ekarri zituen Iparraldeak euskara batura, baina horrelako hitzak batasuneko lehen etapako, hots “diziplinapeko” etapako kontuak dira. Harrezkero, tamalez, ez dio Iparraldeak gauza handirik ekarri euskara batuko lexikoari» (Sarasola 2016:51).

Hala ere, aurrerago dio ikastoletako irakasleen eta EITBren bitartez, iparraldetarrek gero eta gaztelaniatik etorritako mailegu gehiago ulertzen dituztela; horrek ematen digu, nolabait, ulergarritasun-irizpide hori itsu-itsuan ez jarraitzeko lizentzia.

Testuaren itzultzailea naizen hau Hegoaldekoa naizenez, arriskutsua zen testuan gaztelaniatik mailegatzeko joera ulergarritasun-arazo izatea Iparraldeko irakurleentzat. Horretaz gain, euskarazko hedabide nazionalak Hegoaldean daudenez kokatuta, euskaldun gehienek Hegoaldeko moldedun euskara idatzia dute eredu. Ondorioz, Hegoaldekoak dira gehien hedatzen diren formak. Horren harira, euskal literatur sistemaren erdiguneaz eta periferiaz, Garazi Arrula Ruizek honakoa dio:

«Sistemaren erdigunean, zalantzarik gabe, Gipuzkoa genuke, eta zehazki, Donostia eta ingurua; zentroa, definizioz, erabakigune baita. Gorago ikusi dugunez, bertan dira argitaletxe eta elkarte gehienak, irakurle gehienak eta idazle gehienak. Beraz, hizkuntza literario erabiliena ere bertakoa izanen da, nahiz eta aurki daitezkeen mendebaldeko eta ekialdeko kutsua duten literatura lanak ere, bai euskaraz sortuak bai itzuliak, betiere euskara batuaren barruan» (Arrula 2018:114).

Hortaz, ereduzko idazmoldeak ia beti Hegoaldekoen euskara batuan hedatzen dira, eta euskaraz idazten (edo euskarara itzultzen) duten gehienek nekez dute hizkuntza-esperientziarik Iparraldeko formekin. Gure itzulpenean, erabakiak hartzerakoan, Iparraldeko eta Hegoaldeko hizkeren arteko oreka bilatzen saiatu gara. Izan ere, errealitatea da euskarazko itzultzaile gehienok Hegoaldekoak garela, eta Iparraldekoak izanda ere, Hegoaldeko irakasleek formatzen dituztela; izan ere «gaur egun Frantzian ez dago itzultzaile-eskola edo -fakultaterik euskara aintzakotzat hartzen duenik. Euskaratik frantsesera eta alderantzizko itzulpenak hizkuntza-ikasketetan soilik landu daitezke, hots, euskal filologiako ikasketetan, edozein atzerriko hizkuntza-ikasketetan egiten den moduan» (Alegria 2008). Baieztapen hori duela hamar urte baino gehiagokoa den arren, oraindik Iparraldeko ikasleak Hegoaldera (Gasteizko Letren Fakultatera) etortzen dira Itzulpengintza eta Interpretazio ikasketak egitera.

Horrenbestez, gaur-gaurkoz Hegoaldekooi dagokigu haiek aintzat hartzea eta behintzat haiei ulergarri zaien euskara batuan idaztea. Ulertzeko zailtasun horiek batik bat maileguetan islatzen dira, bi aldeetako euskaldunok mailegu-iturritzat hizkuntza desberdinak baititugu.

Hori horrela, hasiera batean erabiltzea erabaki genuen maileguak galbahetu, eta bi motatakoak bakarrik onartu ditugu. Batetik, zilegi iritzi diogu a priori Hegoaldeko euskaldunontzat gaztelaniazko maileguak diren maileguak erabiltzeari, baldin eta

Iparraldekoek ere uler baditzakete, frantsesez ere antzeko izendapenak darabiltzatelako: «egoista», «inporta izann», «jungla», «absurdo», «elegante», «suposatu», «mediku». Euskaraz izan badute ordain jatorragorik, baina ahozko hizkeran muturreko zuzentasuna izatea ez da bateragarria sinesgarritasunarekin.

Bestetik, Iparraldeko hizkeran naturalak ez izanagatik, *Euskaltzaindiaren Hiztegian* etorri badatozen hitzak ere onartzea erabaki dugu. Euskarazko literaturan sarri agertzen dira jatorriz Iparraldeko hizkerakoak diren hitzak («xerka» eta «izkiriatu» tankerakoak), eta jakintzat ematen da irakurlearen ardura dela horiek ulertzea, horretarako hiztegiak baliatuz. Iparraldeko euskaldunak kontuan hartzeak ez du esan nahi euskalki- edo lurralde-markak dituzten hitzak baztertu behar ditugunik, baina erabiltzen dugun euskara euskaldun gehienek hizkuntza-esperientziara egokitu behar zaio. Aipatutako adibideen artean, «karro» da irizpide horri jarraikiz onartu dugun bakarra; hala eta guztiz ere, irizpide orokor moduan aintzat hartu beharrekoa dela uste dugu.

Salbuespen modura, bada bi kategoria horietan sartzen ez den eta erabili dugun beste mailegu bat ere: «marimandona» («bossy» itzultzeko). Ohar modura, oihu modura ageri da «bossy, bossy!» forman, beraz, agerikoa da adierazkortasun handia duen ordain baten beharra; alta, ez da baleko *Elhuyar Hiztegiak* «bossy»-ren ordain gisa ematen duen «agintzaile» izendapena. Horren aurrean, Imanol Epelderen «Irainak biraoak laidoak burlak isekak euskaraz» birao-sortan (2011), hau dakar agintzaile edo larderiatsu dena iraintzeko: «Marimaistra, marimandona, marisarjenta, sargentoa»; Juan Jose Zubirik eta Patxi Salaberrik, *Biraoak Nafarroan Bilduak* liburuan ere izendapen berak dakartzate:

«Marimandona. Agintzea gustatzen zaion emakumea. (...) Ikus *mandona* eta *marisarjenta*» (Zubiri, Salaberri 2007:80)

Halaber, *Goenkale Corpuseko* euskarazko gidoi zatietan ere, baditu agerraldiak. Horiek horrela, gaztelaniaz ere erabiltzen den «marimandona» izendapena erabiltzeko lizentzia hartu dugu, izendapenen artean adierazkorrena eta testuingurura hobekien egokitzen dela iritzita.

Irizpide horri berari jarraikiz, batzuetan ez dugu maileguaren aldeko hauturik egin: adibidez, STak «falsie» esaten duenean, «bular-betegarri» itzultzea erabaki dugu, Hegoaldean, ahozkoan ohikoagoa «relleno» izan arren, eta Iparraldean, «rembournage»; bestela esanda, euskaldunok erdal hitzak erabili ohi ditugu ahozkoan, euskarazko

artikuluarekin. «Bular-betegarri» izendapenak kutsu artifiziala izan dezake, baina egiaz, egitura gardena duenez, intuizioz guztiek ulertzeko moduko izendapena da, eta horregatik aukeratu dugu; finean, sinesgarritasun printzipioak ez du balio lehenik ulergarritasunarena bermatzen ez bada.

Guk maileguak aztertu ditugu, beharbada ulergarritasunerako oztopo nabarmenak begi-kolpe batean erdaretako eragin zuzena jasotzen dutenak, baina esan behar da kalkoak (lexikoak, sintaktikoak), aditz-formak eta beste hainbat eta hainbat desberdintasun daudela Hegoaldeko eta Iparraldeko euskara batuen artean. Muga administratiboek bereizitako bi aldeentzako euskara batu bat zertzea, itzulpen honetatik haratago, euskal testugintza osoan egin beharko litzatekeen ahalegina da.

3.2.3. Lexiko aukeraketa: terminologia-arazoak

Batetik, ipuinean bereizketa terminologiko bat egiten da «snorkelling» eta «diving» terminoen artean, ingelesak bereizi egiten baititu euskaldunontzat kontzeptu bakarra diren bi terminook: «snorkelling» «snorkel» batekin, hots, ur azpian arnasa hartzeko hodi batekin egiten den modalitatea da, «scuba diving», berriz, urpekaritza-botilarekin egiten den hori.

Euskaltermek «snorkel» hodiarentzat soilik ematen du ordaina: «arnas hodia». Aldiz, guk jarduerari berari egin behar diogu erreferentzia, hori baita hizpide dugun itzulpenak aipatzen duena. Bestalde, *ETCn* «snorkel» maileguak ez du agerraldi bat ere, ezta ortografia egokitutako «esnorkel» aldaerak ere. Zehaztasun semantiko erabatekoa nahi izanez gero, bi aukera genituzke: parafrasia bata, «(arnas) hodiarekin urpekaritza egin»/ «*snorkel* hodiarekin urpekaritza egin», eta bestea terminoa bere horretan mailegatzea «*snorkel* egin». Parafrasiaren arazo nagusia da luzeegia dela ahozko elkarrizketa baterako, eta estiloa kargatzen duela, narratzailearen ahotsean ageri denean, zeresanik ez, «urpekaritza egin» dagoeneko aditz konposatua izanik.

Euskarazko testuetan termino hori nola erabili izan duten aztertu nahian, *Googlen* bilaketa egin dugu, «snorkel euskara» bilatuta. Agertutako agerraldi guztien artean, esanguratsuenak galbahetu ditugu, esanguratsutzat jo ditugunak hedabide ofizialetan edo udaletako web-orrietan datozelako:

- **Orotariko web-orri informatiboak:**

«51 urteko bilbotar bat hil da Almerian, esnorkel egiten ari zela» (EITB, 2017)

«Surfa, urpekaritza eta snorkelling modalitatea ezagutzeko ekintzak ere egingo dituzte» (*Berria*, 2011)

«Snorkel urpekaritza hastapen ikastaroa antolatu dute» (*Txintxarri Aldizkaria*, 2019)

«Mutrikura egun-pasa egingo dute, eta bertan, snorkel-a egingo dute igerileku naturalean». (*Goiena Aldizkaria*, 2018)

«Big Sup + Snorkel: Kontrabandisten kala ezagutu ezazu Big Sup-ean. Eta gero toki berezi honetan snorkela praktikatu» (Gorlizko Udala, 2016)

«kanoetan ibiltzera irteera bat antolatu da, zeinean uretako beste ekintza batzuk ere egingo dira, “snorkel” adibidez». (Gueñesko Udalbatza, 2015)

Bilaketak emandako emaitzak testu informatiboetan ageri dira, eta ez da harritzekoa halako testuetan modalitate hori aipatu izana, ez baita kontzeptu hori bera izendatzeko beste izendapenik euskaraz. Testu informatiboetan, ikusi denez, erabili erabiltzen da «(e)snorkel egin» izendapena; haatik, gure itzulgaia literatur testua izanik, komeni da ea literatur generoko testuetan zer-nola erabili izan den ere aztertzea.

Literatur kutsuko testuetan nola erabili izan den ikusteko, hasteko, *EPG* corpusean egin dugu bilaketa, eta ez dugu agerraldi bat bera ere aurkitu; ondorioz, badakigu 2000-2007 urteen artean idatzitako liburuetan ez zutela izendapen hori erabili. Orduan, jakinik Susa argitaletxeak bere liburuak osorik argitaratzen dituela online, *Googlen* «susa literatura snorkel» bilaketa egin dugu, komatxorik gabe. Adibide gehiagoren bila, *Googlen* «snorkel berria.eus iritzia» bilatu dugu. Izatez, *Berriako* iritzi artikuluek ez dute zertan literatur testuak izan, baina hala balira bezala interpretatu ditugu; iritziak diren neurrian, idazleak malgutasun nahikoa baitu, nahi izanez gero, «snorkel» modalitatea bera ez aipatzeko, edo besterik gabe «urpekaritza» hiperonimoa erabiltzeko. Artikulu horiek zuzenean *Berrian* bilatu ditugu, bertan argitaratutako testuak, euskararen zuzentasunari dagokionez, eredugarriak direla iritziak. Hona hemen emaitzak:

- **Literatur kutsuko testuak:**

«Calo de Sant Agusti arrantza-portu txiki bat da, *snorkel* egiteko egokia» (*Jenisjoplin*, Uxue Alberdi, 2017)

«erregina ez zen inoiz Groenlandiako ur hotzetan *snorkel* egiten ibili» (*Berria*, Lander Garroren iritzia, 2016)

«Denbora gehiena snorkeling egiten pasatu omen zuen gizaseme hark, baina uretatik aterata, alboan omen zituen, liburu bana irakurtzen» (*Berria*, Goiatz Labandibarren narrazioa, 2016)

Literatura arlokoetan, oro har, sarrera gutxiago ditu «snorkel egin» izendapenak, esan bezala, literaturak askatasun handiagoa ematen baitu kontzeptualki ere, hau da, idazleak kontzeptu bat nola izendatu ez badaki, beti du hura izendatzen dakien beste batekin ordezkatzeko aukera. Hala ere, «*snorkel* egin» izendapenak eta bere aldaerek («snorkeling egin») izan badituzte agerraldi batzuk literatur kutsuko testuetan ere.

«Grief» kontakizunean, gainera, zailtasun erantsi bat du «snorkelling» itzultzeak, kontrakotasunean ageri baita «scuba diving» jarduerarekin, honatx:

«“Oh, yes, we went with the Lewises a few days ago. It’s perfectly lovely. You’re going snorkeling?”

“Scuba,” Dolores said.»

Aukera bat da «igeri egin»/ «urpekaritza egin» bikotea erabiltzea (egokitzapenaren itzulpen teknika,), baina testuaren edukia aldatzera behartzen gaitu. Irakurleak kontakizunean aurrera doala *palapa*, *huipila*, *guayabera*, tekila, lastozko kapelak eta abar irakurtzen dituen neurrian, testuinguru bat sortzen die irakurtzen ari den gertakizunei, eta ulertzen du elementu batzuk, kulturagatik, arrotz izango zaizkiola. *Snorkel* egitearena ez da zehatz-mehatz gauza bera, jarduera hori Euskal Herrian egon badagoelako, nahiz eta ez den ñabartzen ur azpian edo ur-azalean aritzen ote den. Kasu honetan, erabaki dugu *snorkel* egiteari gainerako elementu kulturalen trataera bera emango diogula, eta ez diogula ezkutatu behar irakurleari Mexikon urpekaritza-modalitateen arteko bereizketa egiten dela:

«—Bai, bai, lewistarrekin izan ginen, egun batzuk badirela. Zoragarria benetan. *Snorkel* egitera zoazte?

—Urpekaritza egitera—esan zuen Doloresek—».

Gaur egun, gainera, hitz hori ulertzen ez duenak erraztasun ugari ditu, Interneten bidez, izendapen hori zeri dagokion kontsultatzeko.

3.2.4. Lexiko aukeraketa: erregistroa

Erregistroak, berez, lexikoa baino eremu zabalagoa hartzen badu ere, azpiatal honetan lexikoari dagokion horretan bakarrik jarriko dugu begia. Naturaltasunaz ari garelarik, esan behar da elkarrizketetan ageri diren hitz batzuk («artesian putzu» eta «etxekotu», kasu) ez direla oso ohikoak ahozkoan, kontzeptu zehatzak izendatzen dituztelako, hitzun arrunt batek egunerokoan behar ez dituenak; behar izatekotan, seguruenik erdaretan ematen ditu. Lehen ere esan dugun moduan, ez da ahaztu behar pertsonaiek ez dutela hitz egingo euskaldun natiboek hitz egiten duten moduan, kontuan izanda ahozkoa eta idatzia kanal desberdinak direla eta nork bere bereizgarriak dituela; hortaz, zilegi deritzogu, besterik ezean, ahozkoan maiz agertzen ez diren esamoldeak erabiltzeari, kasuan kasu.

Elkarrizketetan ez diegu tokirik egin lexiko-elementu formalei, naturaltasunaren eta sinesgarritasunaren mesedetan, baina bai, ordea, narratzailearen ahotsean. Zati narratiboetan aldendu egin gara ahozketasunetik, erregistro altuagoko moldeei toki eginez, hauek, kasu: «istorio bihotz-altxagarriak»; «Doloresek ekin zion senipartea ondo bana zezaten, baina laidoa ez zen gutxitu»; «eskuez ferekatuz»; «laztan eman zion»; «egoera begiesten zuen»; «senti zezakeen bakarra damua eta alhadura zen»; «kartsuki musukatzen eta besarkatzen zuen»; «bozkarioa eta esker ona puruak ziren»; «gizonak bihotza erdiratu zion». Kontrakotasun horri uneoro eutsi zaio, testuari koherentzia emate aldera, eta bi diskurtso-motak (narratzailearena eta elkarrizketena) bereizteko xedez.

3.2.5. Lexiko aukeraketa: esanahi-murrizketa

Itzulpen-prozesuan, itzultzaileari interpretazioak egitea egokitzen zaio maiz. «Top»/«blusa» itzuli izanari eman nahi diogu arreta: zehaztasun gutxiko hitza da «top», euskaraz pare-pareko ordainik ez duena. «Top», izatez, «soinaren goialdeko arropa da» (*Elhuyar Hiztegiak*), eta definizio horren arabera, gauza asko izan daiteke euskaraz: alkandora, blusa, kamiseta, elastikoa, etab. Horri itzulpen-proposamen bat egiteko, hizlariaren beraren ezaugarriei heldu diegu, eta, pentsatuz Lucia Berlinek 1960.-1990. urteen artean idatziko zuela, eta bi emakume heldu direla protagonista, ondorioztatu dugu logikoena dela emakume horiek garai hartan «blusak» janztea; horregatik aukeratu dugu

«blusa». Euskaraz jatorrizkoaren pareko izendapen generikorik ez edukita, esanahi murrizketara jo behar izan dugu.

3.2.6. Lexiko aukeraketa: adierazkortasuna

Adierazkortasunaren harira, ahozkoan maizago ageri dira hitz adierazkorak, beraz, guk ere ezinbestean bilatu behar izan dugu adierazkortasun hori elkarrizketetan. Horren adibide dugu «naked» itzultzeko «larrubizirik» erabili izana, «biluzik» beharrean. Era berean, pertsonaiak haurtzaroko oroitzapenez ari direnean, «katu» beharrean «mitxina» erabili dugu, zeina katu esateko forma herrikoa (eta zabalkuntzaz adierazkorra) baita, *Elhuyar Hiztegiaren* arabera.

3.3. Morfosintaxia

3.3.1. Tratamendua: hitanoa zilegi ote den

Lagunarteko testuinguruko elkarrizketaz jositako testu bat dugu itzulgaia. Horren harira, euskarak badu, ingelesak ez bezala, solaskidearen tratamendu berezi bat, batik bat hizkera informalerako erabiltzen dena: hitanoa. Nahiz ingelesak halakorik ez izan, euskaraz elkarrizketei ahozkotasuna eta bizitasuna emango liokeen ezaugarria dela pentsatuta, itzulpenean erabili egin dugu. Azpiatal honetan, erabaki hori justifikatuko dugu.

Hika erabiltzea zilegi ote den erabakitzeko, eta sinesgarritasuna kontuan hartzeko kontua denez, hikaren erabilera naturala, hots, testuinguru soziala (noiz, nork, nola erabiltzen duen) aztertu beharko da.

Euskaltzaindiaren *Euskera* aldizkarian, «Hitanoa non eta nork erabiltzen duen» artikuluan datozen puntu batzuk interesgarri zaizkigu gure analisirako (Alberdi 1994). Batetik, azpimarratzen du hika «elkarrizketako era» dela eta ez duela zertan erregistro apalekoa izan, hau da, egokitzen jotzen du literaturarako edo aldaera estandarretarako ere.

Ondoren, hirugarren puntuan, honakoa dio: «3. Euskaraz, mendebaldeko hizkuntza gehienetan ez bezala, V-V¹ da legea ezkonduen artean». Hori ikusita, erabaki dugu itzulgaiko ezkontideek ez diotela elkarri toka/noka hitz egingo.

¹Testuan, V: eztabadaka, zuka; T: hika

Laugarren puntuan, anai-arreben arteko elkarriketetan hitanoak duen erabilerari heltzen dio: «Iragarpenen arabera, hitanoa eta, zehatzago esateko, elkarrekiko hitanoa (T-T) haurrideen artean gerta omen daiteke beste inon baino gehiago (...) hala ere, hikako maiztasuna oso desberdina da sexuaren arabera: % 90,3koa anaien kasuan (toka-toka), % 48,6koa neba-arrebenean (toka-noka) eta % 49,4koa ahizpen artean (noka-noka). Sexua kontutan hartzen baldin bada, portzentaiok euskaraz gerta daitezkeen altuenak dira, adiskideen artekoak baino altuxeagoak, alegia». Horren arabera, %49,4koa zen 1994an bi ahizpa elkarrekin noka aritzeko probabilitatea. Hortaz, datuen arabera, ez dago bi ahizpak (Dolores eta Sally) elkarri noka aritzeko galarazpenik.

Halaber, 11. puntuan adierazten denez, «elkarrekiko hitanoak (T-T), sexu bereko adiskide adinkideen artean du azaltzeko probabilitaterik handiena (% 76,3aren ingurukoa) (...) adiskideak sexu desberdinekoak izatera, hitanoak nabarmenki egiten du behera, emaitzak T-T, V- V eta T-V aukeren artean banatzen eta zatikatzen direlako». Berlinen ipuineko adiskideen artean, sexu bereko adiskideen artean erabilerari oso altua denez, esan daiteke zilegi dela senarrek beren artean hika hitz egitea. Eztabaidagarriagoa da emazteek beren artean hika egitea sinesgarria ote den, ikusita noketa toketa baino dezente urriagoa dela, pertsonaien arteko gertutasuna edozein dela ere («Hitanoa non eta nori erabiltzen duen», 12. puntua). Alabaina, senar-senar emazte-emazte harremanak, biak sexukideen arteko adiskidetasun-harremanak dira; beraz, uste dugu irakurleari arreta emango diola harreman bat hika transmititzea eta bestea zuka, eta ez dugu nahi haiek alderdi horri arreta ematea, izatez sorburu-testuak halako ezer nabarmentzen ez duelako. Horrenbestez, bi kasuetan (emakume-emakume eta gizon-gizon) erabiliko da hika.

Puntu berean adierazten da ezezagunen artean V-V (zuka) nagusitzen dela %81ean; horrenbestez, adineko senar-emazteek ahizpekin zuka hitz egingo dute.

12. puntuan jakitera ematen denez, «T-T maiz gertatuko bada, sexukidetasuna egon behar du. Sexuzko desberdintasunak garbira jokatzen du elkarrekiko hitanoaren aurka». Horrenbestez, ez dugu hika erabiliko lau senar-emazteak taldean hitz egiten dutenean, edo zehazten ez denean mezua zehazki nori zuzendua dagoen.

Kontakizunean, ama hilda egon arren, Sallyk gogora ekartzen ditu behin berak amari esandako hitzak, baina, badakigunez senide gazteek zaharragoei beti eztabadaka, zuka, hitz egiten diela (artikulu bereko 1. puntua), hala egingo dio Sallyk ere bere amari.

Egia da artikulu hori 1994. urtekoa dela, eta beharbada datu berriek beste zerbait esango liguketela, seguruenik, hikaren erabileran beheranzko joera duela ikusiko baikenkeen. Hala ere, Alberdi Larizgoitiak ematen dituen datuak baliogarriak dira, datu orientatibo gisa, besterik ez dugun artean.

Hika fikzioan

Behin betiko erabakia hartu aurretik, komeni da ereduzko prosari begirada bat egitea, literatura tradizioan hikak zein toki izan duen ikusteko. Horretarako, *Ereduzko Prosa Gaur* (EPG) baliatuta, bilaketa bat egin dugu: «lema» atala hutsean utzi, eta morfologiaren estekan, «beste aditz-ezaugarriak» dioen atalean «emakumeekiko hitanoa» bilatu dugu. Hala, kolpe bakarrean bi gauza konprobatuko ditugu: ea euskaldunak ez diren pertsonaien ahotan hikarik erabili izan den, eta, toka ez ezik, ea noka ere erabili ote den, jakinik hizkera naturalean erabileraz dezente apalagoa dela.

Corpusean, guztira 125 liburutan erabili izan da noka; oso datu adierazgarria, inondik ere, corpusak osotara 2000-2006 urte bitarteko 287 liburu biltzen baititu. Pertsonaia atzerritarrak hika ari ote diren konprobatzeko lagin adierazkorrena itzulpenena da; bada, pertsonaiak ia-ia beti izango baitira atzerritarrak. Corpuseko liburu guztiak ez dira fikziozkoak, saiakerak eta enparauak ere badaude, baina itzulpenetan, denek erakusten dizkigute atzerritarrak euskaraz hitz egiten, eta berdin balio digu hikaren zilegitasuna neurtzeko.

Itzulpenen kategorian, gutxi-asko, literatura lan hauetan erabili izan da noka besteak beste: *Maitea* (Toni Morrison, itz: Anton Garikano), *Pedro Páramo* (Juan Rulfo, itz: Juan Garzia), *Desio izeneko tranbia* (Tennessee Williams, itz: Xabier Paya), *Atzo* (Agota Kristof, itz: Eskarne Mujika), *Parisen sabela* (Emile Zola, itz: Karlos Zabala) edo *Fidel izan beharraz* (Oscar Wilde, itz: Antton Olano) eta *Hamlet* (William Shakespeare, itz: Juan Garzia).

Hika, solaskide batzuen artean

Literatur tradizioko datuak ikusita, esan daiteke itzulpenetan nokak (eta zabalkuntzaz, hikak, oro har) baduela tradizioa, eta guztiz zilegi dela gure itzulpenean hika erabiltzea, beste hizkuntzetan ez dagoen tratamendua izan arren. Laburbilduz, hika (noka zein toka) erabiliko dugu ahizpen artean eta senar-emazteen artean sexukide direnen artean (emakume-emakume eta gizon-gizon). Gainerako kasuetan, pertsonaiak zuka mintzatuko

dira, baita hartzailea nor den zehazten ez den kasuetan ere, hain justu, ahozko erabilera errealean gertatzen den modu bertsuan.

3.3.2. Aditz trinkoak

Bestalde, ahozko hizkuntzan nekez entzuten diren aditz trinkoak aditz laguntzailearekin eman ditugu; esaterako, koherenteago iritzi diogu «irudi» aditza forma trinkoan ez emateari, kasu horietan trinkoa erabiltzea oso ezohikoa delakoan, hirugarren pertsona singularrean ez denean («badirudi», etab.); haatik, «mexikarra ematen din» «Amazona bat ematen ninan» eta «ez duk ematen hain lazarria» erabili ditugu, hau da, aditz konposatuen forman.

Aldiz, narratzailearen ahoan, ez diegu iskin egin aditz trinko erregistro jasoagokoei, «ziharduela», kasu.

3.4. Pragmatika

3.4.1. Pragmatika, lexiko-zehaztasunaren gainetik

Lexiko-zehaztasuna eta literalitasuna ezaugarri garrantzitsuak dira testu-genero batzuetako testuen itzulpenetan; esaterako, itzulpen juridikoan edota zientifiko-teknikoan. Ordea, literaturan, garrantzi handiagoa izan ohi du helburu komunikatiboak, erabilitako hitzek sortzen duten efektuak edo, finean, azken emaitzak.

Esan bezala, ahozkotasunari arreta berezia eman diogu lan honi dagokion itzulpenean; horrenbestez, kasu batzuetan pragmatika edo testuaren helburu komunikatiboa gainjarri dizkiogu testuaren esanahi semantikoari. Atal honetan, elkarrizketen zatiak erakutsiko ditugu, bai jatorrizko testua eta baita hari dagokion itzulpena ere, erabilitako tekniken arabera sailkatuta.

1. Plurala:

ST	XT
«Now what»	«Zer dugu orain»
«What is it?»	«Zer dugu?»
«Where are the sisters today, I wonder?»	«Non ote dira gaurkoan gure ahizpak»

Euskaraz, ahozko hizkera informalean erabiltzen den forma bat da: lehenengo pertsona plurala erabiltzen da, nahiz eta esaldiaren berezko subjektua singularra izan, lehenengo kasuetan bezala: ez da «gu» hipotetiko batez ari, «zer gertatzen da orain» edo «zer duzu orain» da esan nahi dena, hurrenez hurren. Hirugarren adibidean, izatez determinatzaile zehaztua darabil eta esan genezakeen, jatorrizkoaren egiturari eutsita, «non ote dira gaurkoan ahizpak» ere; ordea, «gure» erabilia idiomatikoagoa da euskaraz eta argi uzten du «hizpide izan ditugun ahizpez» ari garela.

1. Interjekzioak: «ba», «bo», «to»

ST	XT
«Can you imagine? Sisters!»	«Pentsa ezazu <u>ba</u> , ahizpak!»
«No! That's not why she's crying! Their mother has just died! Two weeks ago! Can you imagine...»	«Ez da horregatik, aditzen? Ama hil berria zaie! Bi aste direla! Pentsa, <u>ba</u> ...»
«Come on, let's get in, it's getting cold»	« <u>Bo</u> , goazen barrura; freskatzen ari du»
«Here! Take this earrings too»	« <u>To</u> ! Hartu belarritako hauek ere»

Taulan azpimarratuta ageri direnak euskaraz ahozkoan asko erabiltzen diren interjekzioak dira. Gehienetan (azken adibidean izan ezik), partikulok ez zetozen STan, hau da, ez dute STko partikula edo ahozko esamolde berezitu bat itzultzen; alabaina, erabili egin dira, ez justu itzulpen-unitate horretako ahozkotasuna itzultzeko, ezpada testu osoko elkarrizketetan nabari den ahozkotasun maila altu horri eusteko. Bestela esanda, beste ezaugarri batzuetan mantendu ezin izan den ahozkotasuna konpentsatzea eta elkarrizketei egiazkotasuna ematea dute helburu.

Ohar modura, ahozkotasunera egokitu izanaren beste adierazle bat da «bada» hitzaren ordez, «ba» erabili izana, zeina lehenaren elkarrizketetarako forma baita, *Euskaltzaindiaren Hiztegiari* jarraikiz.

2. Unitate fraseologikoak (UF):

ST	XT
«See, Sally, there is so much you can do, that you can enjoy»	«Begira, Sally, gozatzen ditunan <u>makina bat eta bi gauza</u> egin ditzaken»
«I don't remember that at all»	«Ez dinat <u>zipitzik ere</u> gogoratzen»
« <u>keep your mouth shut</u> »	« <u>mihia txulora</u> »

«We're acting just like real sisters! Fighting!»	«Benetako ahizpak bezala ari gaitun jokatzten! <u>Elkarri mokoka!</u> »
--	---

Kasu batzuetan, UFak txertatzearen alde egin dugu, jatorrizkoan ez bazeuden ere, makro maila hartu dugulako aintzat, hau da, elkarrizketa batek testuan betetzen duen funtzioa eta dituen tonua eta estiloa. Beste batzuetan (hirugarren adibidean bezala), STan dagoeneko bazegoen UF bat beste batekin ordezkatzea erabaki dugu.

Aipatutako kategoriez gain, badira aipatzea merezi duten beste adibide batzuk ere. Kasu batzuetan, izen baten esanahi semantikoari ñabardurak gehitu dizkiogu, eufemismora joz, ñabarduradun izendapenak ahozkorako aproposagoak eta erabiliagoak zirela iritzita. Horren adibide dira: «it's getting cold»/«freskatzen ari din» («hozten ari din» orde, «freskatzen» eufemismora jo ohi da ahozkoan, nahiz esanahiz berez «hozten» litzatekeen); eta «you're going back to the city with a tan»/«kolore pixka batekin itzuli behar dun hirira». Bigarren horretan, «beltzaranduta» litzateke jatorrizkoaren ordain zuzenena semantikari dagokionez, baina, interpretazioz, pentsa dezakegu Doloresek Sallyri esaten diona soilik dela, hirira bueltatzean, nabaritu egin behar zaiola azalean oporretan egon izana.

Kasu guztietan, helburua ahozko hizkerara gehiago hurbiltzea izan da, eta azpiatal honetako adibideek hori erakusten dute: zein lizentzia hartzea erabaki dugun ahozkotasan eta naturaltasunaren izenean.

3.4.2. Kultur erreferentziak

Itzulgai dugun testuan, kultur erreferentzien agerpena urria izan bada ere, labur aipatuko dugu hartutako erabakien zergatia.

Definizio bat ematearren, Franco Aixeláren (1996) arabera, kultur erreferentziak elementu batzuk dira, zeinak SHn funtzio eta konnotazio batzuk dituzten zailak direnak XHra transferitzen, bi hizkuntzen arteko kultur desberdintasunak direla medio. Kultur erreferentzia horiek itzultzeko, kasuan kasu, itzulpen-teknika jakin batzuk erabiltzen dira, Arrularen (2008) definizioaren arabera, «mikro mailako azterketa deskriptiboetan identifikatzen ahal diren horiek».

Hurtado Albirrek hemezortzi kategoriatan sailkatzen ditu itzulpen-teknikak:

«Adaptación, ampliación lingüística, amplificación, calco, compensación, compresión lingüística, creación discursiva, descripción, elisión, equivalente acuñado, generalización, modulación, particularización, préstamo, sustitución, traducción literal, transposición y variación» (Hurtado Albir 2001: 642).

Berak erabili duen tekniken sailkapenean oinarrituta (2001), kasu gehienetan «mailegatzeteknika» («préstamo») erabili dugu.

Matiollik (2014) proposatutako kultur erreferentzien sailkapenaren arabera, agertzen diren erreferentzia kultural gehienak «kultura materiala»ren motakoak dira:

XT	Mota
« <i>huevo ranchero</i> ak»	Elikagaiak
« <i>palapako hondarrezko zorua</i> »	Eraikuntza
« <i>huipila</i> »	Jantziak
« <i>guayabera</i> heze eta zimurtuak soinean»	Jantziak

Kultur materialekoak izanik, elementuok ez ditugu aurkituko xede-kulturaren, eta izanik ez dutenez, izenik ere ez dute. XTaren irakurleei ez diegu horiek ulertzeko informazio gehigarri eman, hau da, konpentsatu nahi izan, batzuen esanahia aski hedatua dagoelako, eta beste batzuek eszenatokia «eraikitze» funtzioa dutenez, ez dutelako eragin zuzenik gertakizunen garapenean. Horretaz gain, garaian garaiko baldintzei begiratzeari ere badagokigu, eta gaur egun, esanahia bilatu nahi izanez gero, nahikoa da Internera sarbidea edukitzea.

Beste erreferentzia kultural bat «ingurune natural» motakoa da: «*peine* erraldoia» (arrain bati ematen zaion izendapena da), eta «fauna» motakoa da. Ez dugu «*peine* arrain erraldoia» esan, hau da, hitzez hitzezko itzulpenari ez diogu informaziorik gehitu «anplifikazio-teknikaren» bidez, pentsatu dugulako ez zela garrantzitsua, betetzen duen funtzioa zerrendatze bateko beste elementu batena soilik izanda.

Azken kultur erreferentzia «kultura ondareari» dagokio, eta «moneta-unitate» motari: «ehun eta berrogeita hamar dolar». Berez, dolarrak transferitu zitezkeen, «egokitzen-teknikaren» bidez, xede-kulturako moneta sistemara (euroetara) ere, edota bi datuak eman, baina ez litzateke testuinguruarekiko koherentea, eta gainera, irakurleak jakingo ez

balu hori eurotan zenbat den, «ehun eta berrogeita hamar dolar» esanez gero, ulertzen da produktu garestia zela (esaldiaren azken mezua).

EIMAREN *Ortotipografiak* («Letrakera etzana» atala, 4. puntua) gomendatzen du letrakera etzana erabili behar dela «Erdal hitza dela adierazteko» (Zubimendi 2004:19). Horri jarraikiz, guk ia denak eman ditugu letrakera etzanez, «dolar» izan ezik, euskaraz baliokide onartua duenez gero.

3.4.3. Hizkuntzen arteko distantzia

Pertsonaia batzuek, ingelesez ari direlarik ere, gaztelaniazko hitzak tartekatzen dituzte beren hizketan, eta guk hitz horiei gaztelaniaz eustea erabaki dugu: «*Putá! Desgraciada!*» «*Mariconas!*»; «*Vamos, Sally, autoa zain dinagu*»; «*barrioko liburutegiaz hitz egin zion*»; «*Ordurako ja maestro bat zunan*»; «*Lista?*»; «*Mi vieja, etorriko al zara bueltan?*» «*No puedo*»; «*baina siesta egin beharra daukat*».

Ez da gauza bera ingelesezko hizketaldi batean gaztelaniazko hitzak tartekatzea, edo gauza bera egitea euskarazkoan; izan ere, lehenak AEBko eta Mexikoko egoera soziolinguistikoa islatuko du, eta bigarrenak, aldiz, Euskal Herri hegoaldekoa iradoki dezake. Hala eta guztiz ere, kultur erreferentziek sortzen duten eszenatokiari esker, irakurleak erraz ulertuko du egiaz istorio hori Mexikon dagoela kokatuta, pertsonaia horiek berez euskaraz ari ez direlako konbentzioa onartua duenez gero. Are gehiago, gaztelaniazko hitz horietako batzuk irakurtzean («*mariconas*» eta «*mi vieja*», idazleak ematen dien adieran), euskal irakurlea zuzenean jabetuko da erabiltzen duten hizkera Latinoamerikako gaztelania-aldaeraren batekoa dela.

Egiaz, «*siesta*» izendapena euskarazkoa ere izan daiteke, baina letrakera etzanez jartzea erabaki dugu, hala irakurleari arreta eman diezaion eta pentsa dezan, letrakera etzanez idatzitako gainerako hitzen moduan, hori ere gaztelaniaz esan dutela pertsonaiek.

EIMAREN *Ortotipografia* eskuliburuak erdal hitzak adierazteko letrakera etzana erabiltzea gomendatzen duenez («Letrakera etzana» atala, 4. puntua), denak ala denak letrakera etzanez eman ditugu; jatorrizkoan ere hala zetozen.

3.4.4. Haur literatura eta haur hizkera

Orain arte egindako analisisian, uneoro pertsonaien hizkera ahozko hizkerari eta adin jakineko jendearen hizkerari egokitzeaz aritu gara; ordea, bada momentu bat bi ahizpen elkarrizketan haurtzaroa gogoratzen dutena, eta haur zirela esaten zituztenak errepikatzen dituztena, hitzez hitz. Horrek gogorarazten digu lehen «pertsonaien berezko ezaugarri» izendatu ditugunak aldakorrak izan daitezkeela lan baten barnean ere. Aipatutako kasuan, gai-aldaketa soil batek helduen hizkeratik haurren hizkerara jauzi egitera garamatza.

Hain justu, hiru unitate ageri dira testuan haur hizkerarekin zerikusia dutenak. Lehena, ipuin baten izena («Dr. Bunny») aipatzen denean. Gainerako literatura motetan ez bezala, haur literaturan izen bereziak itzultzeko joera dago, hain justu, izenek esanahiren bat izaten dutelako sorburu-hizkuntzan. «Dr. Bunny» izenak ez du arazo handirik eman, hitzez hitzeko itzulpenarekin ondo funtzionatzen du-eta: «untxitxo sendagilea».

Haur literaturarekin eta hizkerarekin lotura duen bigarren aipua «all better» esamoldea da. Ingeleseko esamolde hori haurrekin erabiltzen da gehienbat (ez beti), zauri bat-edo erabat sendatua dagoela adierazteko arao moduan. Ipuinean, helduen arteko elkarrizketa batean dator (bi ahizpen artean), baina haur-hizkeraren kutsu handia du, solaskideak esamolde berberarekin erantzuten diolako, galdera-erantzun moduan. Honatx:

«“All better,” she said, automatically.

“All better!” Sally sighed.»

Euskaraz erabili dugun esamoldeak haur-hizkera kutsuari erantzun helburuz sortu dugu:

«—Senda senda, miriku —esan zuen automatikoki.

—Oilo kaka xiriku —Sallyk, hasperen eginez.»

Azkenik, hirugarren haur hizkerako elementuak hoskidetasunean oinarritutako hitz-joko bat egiten du:

«And you got every word perfect, except when Dr. Bunny would say, ‘Case dismissed!’ you said ‘Smith to Smith!’»

Paranomasia baliabide literarioa darabil umore-iturri gisa, zeinetan, «antzeko hotsa baina zentzu ezberdina duten hitzak errepikatzen» baitira (*Literatura Terminoen Hiztegia*). Ondorioz, hoskidetasunaren efektu horri eusten saiatu gara, eta bigarren mailakoa izango

da esaera horren esanahi semantikoa. Hori bai, testuinguruak diosku hitz egiten ari dena sendagilea dela, eta, horrenbestez, sinesgarritasunak koherentzia eskatzen du: erabiltzen dugun esamoldeak logikoa izan behar du mediku-kontsulta baten testuingururako. Bigarren zatia osatzeko, hau da, paranomasia baliatuz, haur hizkera simulatu behar lukeen zatia osatzeko, haur hizkerako hitzek komunean dituzten ezaugarriak zein diren aztertu dugu:

«Gehienak bi silabakoak edo silaba bakarrekoak dira (gutxi batzuk hirukoak) eta maiz onomatopeien antzeko errepikapenak egiten dituzte (taka-taka, koko-koko) Fonemen aukeraketa modu egokian egin da. Bokalak aukeratzen dira hiruko sisteman (a-e-o edo a-i-u-, inoiz ez batera, esaterako, a-e-i). Eta kontsonanteetan, nabarmenenak erabiltzeaz gainera (leherkariak batez ere), gehienetan silaba beraren errepikapenez osatzen da hitza (papa, pipi, pupu)». (Ansorena 2002)

Ansorenaren ezaugarriak buruan, hau sortu dugu:

«Eta hitz bat bera ere ez zenuen kale egiten! Sendagileak «zaintiratua!» esaten zuenean izan ezik; zuk, orduan: «Tintin katua!» esaten zenuen».

4. ONDORIOAK

Lan honen bitartez, Lucia Berlinen «Grief» ipuina euskaratu dugu eta xeheki aztertu dugu haren itzulpen-prozesua. Prozesuan zehar izandako zailtasunak hiru bloke nagusitan banatu ditugu: «Lexikoa», «Morfosintaxia» eta «Pragmatika», hiru blokeetako zehar lerro moduan «Ahozkoasuna» eta «Pertsonaien karakterizazioa» hartuta.

Hasteko, ondorio nabarmena da testu-generoaren eragina, testua literatur generokoa izateak baldintzatu baititu hartutako erabaki guztiak, adibidez, lexiko-zehaztasunaren gainetik irizpide pragmatikoak izan ditugunean lehentasun. Horrenbestez, argi ikusi da itzultzaile batek testu baten itzulpenari ekitean, kontuan hartu beharko duen lehenetarikoa testu-generoa dela.

Ondoren, elkarrizketa ugaridun ipuina izanda, garrantzi berezia eman diegu elkarrizketei eta ahazkotasunari. Horren harira, erabaki kontziente eta zehatzak hartu dira: batetik, hitanoa erabiltzea, eta bestetik, lexiko-elementuen zein aditz-formen erregistroa zaintzea, testuingurua eta pertsonaien karakterizazioa aintzat hartuta, elkarrizketak irakurleari al bait natural suerta zekizkion. Erabaki horiek balio izan dute euskarazko elkarrizketek duten artifizial-kutsutik aldentzeko; finean, xede-hizkuntzak berezkoak dituen ezaugarriekin jokatu dugu, sinesgarritasunaren mesedetan. Hala eta guztiz ere, batzuetan ahazkotasun hain erabiliak ez diren forma batzuk erabili beste aukerarik ez dugu izan, ahaz erabiltzen diren forma horiek aldameneko erdaretakoak zirelako edo erdaretatik eratorritako maileguak. Halako kasuen aurrean, Hegoaldeko eta Iparraldeko euskaldunek, denek, ulertuko duten euskara lehenetsi dugu.

Gero, Hegoalde eta Iparraldeko hiztunen ulergarritasunari dagokionez, arreta berezia eman diegu maileguei; izan ere, ikusi dugu euskara batuaren erabilera askotarikoa izan daitekeela, eta batuaz egiteak, gaur-gaurkoz, ez duela bermatzen euskaldun guztien ulergarritasuna. Hatsarre hori urratu gabe, ipuineko maileguak onargarri zirenentz aztertzeko sailkapen-irizpide batzuk finkatu ditugu, eta horien arabera maileguak galbahetu. Azpimarratzekoa da ulergarritasun-printzipio hori bera aplikagarria dela beste zeinahi itzulpenetan edo euskarazko testugintzan ere, euskara batua egunez egun eta egitearen egitez sortzen den zera moduan ulertuta.

Xede-kulturaren presentzia ere agerikoa izan da hartutako hainbat erabakitan: *snorkelling/diving* terminoen itzulpenari, kultur erreferentziei eta hizkuntzen arteko distantziari dagozkion ataletan ikus daiteke hobekien. Euskaraz idazteak berarekin dakar

testuinguru soziopolitiko eta kultural bateko irakurleentzat idaztea, zeina ahaztu ezin den faktorea baita, itzulpena kulturen arteko zubi-lan ere baden neurrian.

Bestalde, agerian gelditu da literaturak berarekin dakarren aldakortasuna, edo, nahi bada, izaera poliedrikoa. Adibidez, haur literaturari eta haur hizkerari dagokion puntuan ikusi da, une batetik bestera pertsonaien karakterizazioaren araberako hizkera aldatu behar izan dela, eta sinesgarriki haur baten hizkera imitatu behar izan dela.

Oro har, lan honek agerian utzi du literatura itzultzeko itzultzaile batek beharrezko dituela malgutasuna eta sormena, eta beste genero batzuetan baino gaitasun interpretatibo handiagoa. Itzulpen jarduna etengabe erabakiak hartzean datza, eta lan hori kontzienteki eta modu koherentean egin dela justifikatu dugu lanean zehar. Analisi eta gogoeta lan sakon horri zor diogu «Penak» itzulpena.

5. BIBLIOGRAFIA

- Alberdi Larizgoitia, Javier (1994). Hitanoa non eta nork erabiltzen duen. *Euskera: Euskaltzaindiaren lan eta agiriak*. 39. liburukia, 3. zk., 983-993 or. Online kontsultatua: <http://www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/49990.pdf> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Alegria, Edurne (2008). Itzulpengintza iparraldean. *Senez* (35), 51-57 or. Online kontsultatua: <https://eizie.eus/eu/argitalpenak/senez/20081028/alegria> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Ansorena, Jose Inazio (2002-03). Haur hizkera. *BAT Aldizkaria* (42). Online kontsultatua: <http://www.soziolinguistika.eus/node/914> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Arrarats, Irene (2018-09-15). Mailu bat iltzera. *Berria*. Online kontsultatua: https://www.berria.eus/paperekoa/1943/024/002/2018-09-15/mailu_bat_iltzera.htm [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Arrula Ruiz, Garazi (2018). *Autoitzulpenaren teoria eta praktika* (doktoretza-tesia). UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz. Online kontsultatua: https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/27983/TESIS_ARRULA_RUIZ_GAR_AZI%20%28eusk.%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Artola, Amalur (2018/07/14). «Euskal literaturan azken urteetako ahots interesgarrienak emakumezkoenak izan dira». *Gara*. Online kontsultatua: https://www.naiz.eus/eu/hemeroteca/gara/editions/2018-07-14/hemeroteca_articles/euskal-literaturan-azken-urteetako-ahots-interesgarrienak-emakumezkoenak-izan-dira?fbclid=IwAR3Mc-kwa5nQptmo0uHPBV_Xarq9yRjptmZBp46AKbcwqzeQDTzlbGPNLx8 [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Berlin, Lucia (2015). *A Manual for Cleaning Women*. Farrar, Straus and Giroux: New York.
- Biguri Otxoa de Eribe, Koldo (2014-03-03). Fiction or fake [blogeko sarrera]. *31 eskutik*. Online kontsultatua: <https://31eskutik.com/2014/03/03/fiction-or-fake/> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Elhuyar Fundazioa (2019). *Elhuyar Hiztegiak*. Online kontsultatua: <https://www.elhuyar.eus/> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Elosegi Aldasoro, Xabier (2013-05-06). Euskara batua Iparraldetik I [blogeko sarrera]. *31 eskutik*. Online kontsultatua: <https://31eskutik.com/2013/05/26/euskara-batua-iparraldetik-i/> [azken kontsulta: 2019-05-15]

- Elosegi Aldasoro, Xabier (2013-05-31). Euskara batua Iparraldetik II [blogeko sarrera]. *31 eskutik*. Online kontsultatua: <https://31eskutik.com/2013/05/30/euskara-batua-iparraldetik-eta-ii/> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Epelde, Imanol (2011). Irainak biraoak laidoak burlak isekak euskaraz [blogeko sarrera]. *27 zapata*. Online kontsultatua: <http://www.argia.eus/blogak/imanol-epelde/wp-content/uploads/2011/09/esanindarra1.pdf> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Euskal Editorea SM (2013). *Berriaren Estilo Liburua*. Online kontsultatua: <https://www.berria.eus/estiloliburua/> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Euskaltzaindia (2008). *Literatura Terminoen Hiztegia*. Online kontsultatua: https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_argitalpenak&Itemid=1217&view=katalogoa&lang=es&edukia=fitxa&argitalpena_id=367 [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Euskaltzaindia (2015). *Euskaltzaindiaren Hiztegia*. Online kontsultatua: https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_hiztegianbilatu&view=frontpage&Itemid=410&lang=eu [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Eusko Jaurlaritza. *Euskalterm terminologia banku publikoa*. Online kontsultatua: <http://www.euskadi.eus/euskalterm/q91aAction.do> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Franco Aixelá, Javier (1996). *Condicionantes de traducción y su aplicación a los nombres propios (inglés-español)* (doktoretza-tesia). Alicante: Universidad de Alicante
- Hurtado Albir, Amparo (2001). *Traducción y Traductología: Introducción a la traductología*. Madrid: Cátedra.
- La escritora Lucía Berlin y la turbadora belleza de sus nuevos cuentos (2018-11-09). *Diario de Navarra*. Online kontsultatua: <https://www.diariodenavarra.es/noticias/cultura-ocio/cultura/2018/11/09/la-escritora-lucia-berlin-turbadora-belleza-sus-nuevos-cuentos-620233-1034.html> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Landabaso, Goizalde (2015-11-24). Lucia Berlin. *Berria*. Online kontsultatua: https://www.berria.eus/paperekoa/1922/017/002/2015-11-24/lucia_berlin.htm [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Landabaso, Goizalde (2018-07-03). Lau emakume. *Berria*. Online kontsultatua: https://www.berria.eus/paperekoa/1892/016/002/2018-07-03/lau_emakume.htm [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Lobato Patricio, Julia (2012). El proceso traductor explicado a partir de un caso práctico: la traducción (español-inglés) de un documento jurídico. *Revista de estudios filológicos* (23) ISSN 1577-6921. Online kontsultatua: https://www.um.es/tonosdigital/znum23/secciones/estudios-13-proceso_traductor.htm [azken kontsulta: 2019-05-15]

- Mattioli, Virginia (2014). *Identificación y clasificación de culturemas y procedimientos traductores en el archivo de textos literarios* estudio de corpus LIT_ENIT_ES (master amaierako lana). Universitat Jaume I. Online kontsultatua: <http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/112279> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Oxford University Press (2019). *Oxford Dictionaries*. Online kontsultatua: <https://www.oxforddictionaries.com/> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Rodriguez, Txani (2016). En primera persona. *Elkar* (46). Online kontsultatua: <https://issuu.com/elkarcom/docs/elkar-aldizkaria-46-negua-invierno-2016> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Salaberri Zaratiegi, Patxi eta Zubiri Lujanbio, Juan Jose (2007). *Biraoak Nafarroan bilduak*. Iruñea: Pamiela.
- Sarasola, Ibon (2016). *Bitakora kaiera*. Donostia: Erein.
- UPV/EHU (2010). *Goenkale Corpora*. Online kontsultatua: <https://www.ehu.eus/ehg/goenkale/> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- UPV/EHU (2016). *Egungo Testuen Corpora (ETC)*. Online kontsultatua: <http://www.ehu.eus/etc/> [azken kontsulta: 2019-05-15]
- Zubimendi, Joxe Ramon (2004). *ORTOTIPOGRAFIA. Ikasmaterialen Aholku Batzordea. Estilo-liburuaren lehen atala*. Online kontsultatua: http://www.euskadi.eus/contenidos/informacion/dih/es_5490/adjuntos/estilo_liburua/ortotipografia.pdf [azken kontsulta: 2019-05-15]

6. ERANSKINAK

6.1. Itzulpena

Penak

—Zer demontretaz ari ote dira bi horiek uneoro hizketan? —galdetu zion Wacher andreak senarrari gosaldorduan.

Itsas-aldamenean, aire zabaleko lastozko teilapedun jantokian, ahizpei ahaztu egiten zitzaizkien beren papaiak, beren *huevo ranchero*ak, hitz eta pitz. Beranduago, buruak bata bestearenganantz zituztela zebiltzan ur-bazterretik paseoan. Hitz eta pitz. Olatuek oharkabean harrapatzen zituzten eta blai egiten, eta haiek barre egiten zuten. Gazteenak maiz ematen zion negarrari... Negarrez hasten zenean, zaharrenak itxaron egiten zion, kontsolatu egiten zuen, musuzapi bat luzatzen zion. Malkoak akitzean berriro ekiten zioten berrikerari. Ez zirudien gogorra, zaharrenak, baina ez zuen inoiz negarrik egiten.

Hoteleko gainerako bisitari ia guztiak jangelan zein hondarretako aulkietan zeuden elkarrekin eserita eta isilean; tarteka iruzkinak egiten zizkioten egunaren perfektutasunari, itsasoaren turkesa-urdinari, haurrei xuxen esertzeko esaten zieten bitartean. Eztei-bidaian zen bikoteak ahapeka hizketan eta elkarri zirika ziharduen; batak besteari meloi mokadutxoak ematen zizkioten ahora, baina gehien-gehienean isilik, elkarren begiei so, elkarren eskuei begira. Bikote adindunek kafea hartzen zuten, eta irakurri edo gurutzegramak egiten. Elkarrizketa laburrak izaten zituzten, monosilabikoak. Konpainiarekin kontent zirenek asperdurak edo erresuminak jotakoek bezain hitz gutxi egiten zuten; haien hizketaren erritmoa bakarrik aldatzen zen, jokoan batera eta bestera dabilen tenis pilota alfer baten modura, edo zapla euli bat akabatzean nola.

Ilunabarrean, argiontziak piztuta, bikote alemaniarra, wachertarrak, erretiroa hartutako beste bikote batekin, Kanadako lewistarrekin, ari zen bridgean jokatzeko. Guztiak ere jokalaririk serioak zirenez, elkarrizketa minimoa zen. Banatutako karten klaska, Wacher jaunaren «mmm»-ak. «Bi, triunforik ez». Olatuen aparrak zirtaka, izotz kubotxoak edalontzietan. Emakumeek, tarteka, esaten zuten zerbait: biharamunean erosketak egitera joateaz, La Islara txango bat egiteaz, ahizpa hiztun misterioetsuez. Zaharrena, hain dotorea

eta estiloduna. Berrogeita hamarnaka urte, baina galant bere itxurakerian. Gazteena, berrogeita batzuk, polita zen, baina gustu gutxikoa, sotila. Ene, ez al da ba berriro negar batean hasi?

Wacher andreak deliberatu zuen biharamunean ahizpa zaharrenari hurreratuko zitzaiola, hura goizeroko igeriketa-saioan ari zela. Lewis andreak gazteenarekin hitz egiteko asmoa zuen, zeinak ez baitzuen igeri egiten eta ez baitzen eguzkitan jesartzen; aldiz, bestearen esperoan egon ohi zen tea tragoxka txikitik edanez, ireki gabeko liburu bat eskuetan.

Iluntzean, Wacher jauna puntuazioen koadernoaren eta karten bila joan zen, eta Lewis jauna edari eta zizka-mizkak eskatzera tabernara; bitartean, bi andreak trukatu egin zuten lortutako informazioa.

—Hainbeste hitz egiten dituen ez dutelako elkar ikusi hogeitaz urtean! Pentsa ezan, ba! Ahizpak! Nirekin hitz egin duenak Sally izena din, Mexiko Hirian bizi dun, mexikar batekin ezkondu zagon eta hiru seme-alaba ditun. Gaztelaniaz hitz egin dinagu; benetan, mexikarra ematen din. Ez dun mastektomia egin zaharra, horregatik ez dun sartzen uretara. Minbiziaren terapia datorren hilean hastekoa dun. Horregatik ari dun negar eta negar, seguru. Horixe lortu dinat, ahizpa etorri den arte, eta aldatzera joan ditun.

—Ez dun horregatik, aditzen? Ama hil berria zaien! Bi aste direla! Pentsa, ba... eta orain, hemen, *resort* batean oporretan...

—Zer gehiago kontatu din? Nola din izena?

—Dolores. Kaliforniakoa, erizaina dun, eta lau seme koskortu ditin. Ama duela gutxi hil zaiela esan din, eta ahizpak eta biek kontu franko dituztela hitz egiteko.

Emakumeek guztia ulertu zuten. Sally, ezta, ama ezinduaren kargu egina izango zen urte horietan guztietan. Ama zaharra azkenean hiltzean, Dolores errudun sentitu zen, ahizpak zaindu baitzuen ama, eta berak ez baitzien sekula bisitarik egin. Eta ondoren ahizparen minbizia. Dolores zen dena ordaintzen zuena, taxi-gidaria, zerbitzaria. Ikusia zuten zentroko arropa-dendetan Sallyrentzat arropak erosten. Errua; horrexek izan behar du. Damu du ama ez bisitatu izana hil aurretik, eta ahizparekin adeitsu izan nahi du hura ere hil baino lehen.

—Edo Dolores bera hil aurretik —esan zuen Lewis andreak—. Gurasoak hilak ditunanean, herorren heriotzari egin behar dion aurre.

—Horixe...Ez zegon eta heriotzaren aurrean babestuko hauenik.

Bi andreak isilik ziren; konforme gelditu ziren beren txutxu-mutxu kaltegabearekin, beren analisiarekin. Orain, etortzekoa zitzairen euren heriotzan zuten pentsamendua. Beren senarren heriotzan. Istant batez bakarrik. Hirurogeita hamarka urte bazituzten ere, sasoiak zeuden bi bikoteak, aktibo. Bizitza osoki bizi zuten, egun bakoitza gozatuz. Senarrek aulkiak mahaietik atera zituztenean eta jokaldirako eseri zirenean, plazer egin zien jokora batzeak, bi ahizpena zeharo ahaztuta, zeinak orduan elkarren ondoan eserita baitzeuden hondartzan, izarren azpian.

Sally ez zen negarrez ari euren ama zenagatik edo minbiziagatik. Senarragatik zen. Alfonsok utzi egin zuen, hogeitaz urteren ondoren, emakume gazte bategatik. Itxura batean basakeria bat zirudien, justu mastektomiaren ondorenean. Sally lur jota zegoen, baina ez, ez zen inoiz harengandik dibortziatuko, ezta emakumea haurdun eta harekin ezkontzeko asmotan egonagatik ere.

—Itxaron dezatela ni hil arte. Ni aurki hilko naun, seguruena datorren urtean... —Sallyk negarrari eman zion, baina ozeanoak ito zion negar-zotinen soinua.

—Ez haiz hiltzen ari. Minbizirik ez dagoela esan dinat. Erradioterapia errutina dun, badaezpadarako. Hori aditu zionat medikuari: minbiziarekin akabatu dutela guztiz.

—Baina bueltatuko dun. Beti bueltatzen dun.

—Hori ez dun egia. Ahaztu, Sally.

—Oso hotza haiz. Batzuetan ama bezain ankerra haiz.

Doloresek ez zuen ezer esan. Hori zuen beldurretan handiena: ama bezalakoa izatea. Ankerra, zurruteroa.

—Begira, Sally. Dibortziatu eta has hadi herorren burua zaintzen.

—Ezin dun ulertu! Nola ulertuko dun nola sentitzen naizen harekin hogeitaz urtez bizi ondoren, bakarrik egon bahaiz ia denbora horretan guztian! Niretzat Alfonso bakarra izan dun, hamazazpi urte nituenetik! Maite dinat!

—Imajina zezakenat— Doloresek, lehor—. Bo, goazeman barrura; freskatzen ari din.

Logelan, Doloresek argia zuen bere eltxo-sare zuriaren barruan; irakurtzen ziharduen loak hartu aurretik.

—Dolores?

Sally negarrez ari zen berriz. Jainko maitea. Zer dugu orain.

—Sally, nire onetik ateratzen naun ezin badut irakurri goizetan jaiki orduko eta lotaratu aurretik. Txotxolokeria dun baina tira, horrelaxe dun. Zer dugu?

—Ezpal bat sartu zaidan oinazpian.

Dolores jaiki egin zen orratz baten bila; antiseptiko batzuk eta tiritita bat hartu zituen, eta ezpala erauzi zuen ahizparen oinazpitik. Sallyk berriz negar, eta Doloresek laztan eman zion.

—Hemendik aurrera beti egongo gaitun elkarrekin. Gauza ederra dun ni zaintzen nauen ahizpa bat izatea.

Doloresek Sallyren oinazpiko tiritita zanpatu zuen tolesik izan ez zezan, umetan hamaikatxo aldiz egin zuen modura.

—Senda senda, miriku —esan zuen automatikoki.

—Oilo kaka xiriku —Sallyk, hasperen eginez. Segidan hartu zuen loak. Dolores irakurtzen jardun zen ordu batzuk gehiagoz. Azkenean, argia itzali zuen, edateko zerbaiten desiraz.

Nola eman Sallyri bere alkoholismoaren berri? Hori ez zen heriotzaz edo senar baten galeraz, bular bat galtzeaz, hitz egitearen parekoa. Gaitz bat zela zioten, baina ez zuen inork behartu edanari ematera. «Gaitz hilgarri bat daukat. Hezurretaraino ikaratuta nago», esateko gogoia zuen Doloresek, baina ez zuen esan.

Wachertarrak eta lewistarrak izaten ziren beti gosaritarako aurrenekoak, eta elkarren ondoko mahaietan hartzen zuten tokia. Senarrek egunkaria irakurtzen zuten; emazteak,

bitartean, kontu kontari aritzen ziren beren artean eta zerbitzariekin. Gosalondoren, lauak ur sakonetako arrantzara irteten ziren.

—Non ote dira gaurkoan gure ahizpak —esan zuen Lewis jaunak.

—Garrasi batean! Haien logela paretik pasa naizenean, sesioan zebiltzan. Hermanek ez du gupidarik, ez dit isil-gordeka entzuten utzi. Sallyk «Ez!» esan du. Ez zuen atso purtzilaren diru malapartaturik nahi, txakur txikirik ere ez! Desesperatuta zegoen garaian, amak iskintxo egin zion eta madarikazioa bota zion neska lotsatiari, koitadua! *Putá! Desgraciada!* Dolores garrasika aritu zaio, «Ez al dakin zer den erotasunak jota egotea? Herori haiz benetan erotuta dagoena... ez dun ikusi nahi! Ama eroak jota zegonan!» Eta gero bera hasi zaio ahizpa gazteari oihuka: «Kendu hori! Kentzeko hori!».

—Ixo. Hemen datoz.

Itxura zabarra zuen Sallyk, ohi moduan, seinale zuen negarrez aritu izana; Dolores, ohi moduan, bare zegoen eta apain baino apainago. Berak eskatu zuen gosaria bientzat, eta gerturatzean, entzun zitekeen ahizpari esaten:

—Jan. On egingo din. Edan laranja-zukua osorik. Gozo-gozo zagon, espezial.

—Kendu hori!

Sallyk gorputza estali zuen, *huipila* gorputzera gogor atxikita. Doloresek indarrez kendu zion, eta biluzik egotera behartu zuen, hortxe, agerian utzita behinola bularra izan zuen eremua, orbain urdin eta gorri bizi kolorekoa.

—Itsusi aparta naun! Ja ez naun emakumea! Ez begiratu.

Doloresek sorbaldetatik heldu zion, eta astindu egin zuen.

—Hire ahizpa izatea nahi dun? Ba, utzi begiratzen! Bai, itsusi aparta dun. Orbainek basakeria bat ziruditen, latzak ditun oso. Baina hire parte ditun orain. Eta emakumea izan bahaiz, txolin alaena! Hire Alfonso gabe, hire bularra gabe, inoiz baino emakumeago izan haiteke, herorren buruaren jabe! Hasteko eta behin, gaur igeri egitera joango haiz, bainujantzian jartzeko erosi dinadan ehun eta berrogeita hamar dolarreko bular-betegarri hori eta guzti.

—Ezin dinat.

—Horixe baietz. Mugi, jantzi eta goazeman gosaltzera.

—Egun on, neskak! —Lewis andreak ahots ozenez bi ahizpei —Beste egun zoragarri bat. Arrantzara goaz. Zer asmo gaurko?

—Igeri egitera goaz, eta gero erosketetara eta ile-apaindegira.

—Sally gaixoa —Lewis andreak—. Argi zagon ez duela horrelako ezer egin nahi. Gaixo zagon eta gainera doluan. Ahizpak behartu egin din oporretan etortzera. Nire ahizpa Irisen modukoa dun. Marimandona, marimandona! Izan huen ahizpa zaharragorik?

—Ez —Wacher andreak, barrez—. Ni nindunan ahizpa zaharrena. Sinets iezadan, ahizpa txikiago bat izateak ere baditin ajeak.

Doloresek hondarretan zabaldu zituen esku-oihalak.

—Kendu hori—. Ahizpak bainujantziaren gainetik jantzi zuen txabusinaz ari zen —Zoragarri hago. Hire bularrak benetakoa dirudin. Gerrialde estu-estua dun. Hanka lerdinak ditun. Baina sekula santan ez dun ikusi zein maitagarria haizen.

—Ez. Hi hintzen ahizpa polita. Ni ahizpa zintzoa nindunan.

—Etiketa hori gogorra zunan niretzat ere. Kendu kapela. Egun gutxi batzuk gelditzen zaizkigun. Kolore pixka batekin itzuli behar dun hirira.

—*Pero...*

—*Cállate*. Mihia txulora, bestela ximurren marka utziko din eguzkiak.

—Zein ederki gauden eguzkitan —Sallyk hasperen egin zuen tarte baten ondoren.

—Gorputzez ere ez al hago hobeto?

—Larrubizirik sentitzen naun. Jende guztiak orbainak ikusiko balitu bezala.

—Badakin zer ikasi dudan? Jende gehienak ez duela ezer igartzen, eta igarrita ere, ez zaiela inporta.

—Zinikoa haiz, gero.

—Eman buelta, olio emango dinat bizkarraldean.

Tarte baten ondoren, Sallyk Doloresi boluntario aritzen zen *barrioko* liburutegiaz hitz egin zion. Pobrezia gorrian bizi ziren haurrei eta familiei buruzko istorio bihotz-
altxagarriak. Ikaragarri maite zuen bertako lana, eta bertakoek Sally bera ere bai.

—Begira, Sally, gozaten ditunan makina bat eta bi gauza egin ditzaken...

Doloresek ekialdeko Oaklandeko klinika batean egiten zuen lan, eta ez zetorkion burura lanari buruzko istorio bihotz-
altxagarriak, Sallyri kontu ziezaiokeenik. Ama crackzaleen sabelean hazitako haurtxoak, tratu txarrak jasandako haurrak, garuneko gaixotasunak zituzten haurrak, Down sindromedunak, bala-zauriak zituztenak, malnutrizioak jotakoak, hiesdunak. Alabaina, langile fina zen eta gustuko zuen bere lana. Edo, tira, gustuko izan zuen garai batean, azkenean kaleratu egin baitzuten zurrutagatik, hilabete bazela, ama hil aurretik.

—Nik ere gustuko dinat nire lana —besterik ez zuen esan—. Goazen igeri egitera.

—Nik ezin dinat. Kalte egingo zidan.

—Sally, zauriak osatuta ditun. Orbainak baino ez ditun. Orbain izugarriak.

—Ezin dudala.

—Jainkoaren izenean, sartzeko uretara!

Doloresek ahizpa olatuak lehertzen ziren lerrora eramanean, eta gero bortizki askatu zion eskua. Sallyri beha egon zen; zein baldar sartu zen uretara, erori egin zela, ura irentsi zuela eta olatu batek eraitsi.

Ur gainean flotatzeko zango-besoei eragiten, Sallyri so jarraitu zuen: nola zutitu zen eta uretan pulunpatu zen zetorkion olatuaren azpitik, gero igerian jarraitzeko. Dolores atzetik joan zitzaion igerian. Ene Jaungoikoa, negarrez ari da berriro; baina ez, Sally barre algaraka ari zen.

—Epel zagon! Epel-epel zagon! Haurtxo bat bezain arina naun!

Luzaroan ibili ziren igerian ur urdinetan. Halako batean olatuak lehertzen ziren tokira itzuli ziren. Arnasarik gabe, irriz, irteten hasi ziren. Sallyk ahizpa inguratu zuen bi besoez eta bi ahizpek elkarri heldu zioten, aparrak orkatilen bueltan zurrunbilotxoak sortzen zizkielarik.

—*Mariconas!* —burla egin zieten paretik pasatu ziren bi mutilek.

Lewis eta Wacher andreek beren hondartza-aulkietatik behatu zuten guztia, nahiko hunkituta.

—Ez dun hain zekena ere, gogor egiten din, hori bakarrik... bazekinan ahizpa, behin uretan, gustura ibiliko zela. Begira zein pozik. Neska gaixoa, oporrak behar zitinan.

—Bai, horrela ikusita ez din ematen halako eskandalua ere, ezta? Oporretara joatea ama hildakoan.

—Arrazoi... tradizio izan behar liken. Hileta osteko oporraldia, eztei-bidaia edo jaiotza-festa egiten diren moduan.

Biek egin zuten barre.

—Herman! —Wacher andreak deiadar egin zion senarrari— Bi andreak hiltzen garenean, emango diguzue hitza zuek, gizonok, oporretara joango zaretela elkarrekin?

Hermanek buruaz ezetz.

—Ez. Lau behar ditugu bridgean jokatzeko.

Arratsean, Sally eta Dolores itzuli zirenean, guztiek konplimenduak egin zizkioten Sallyri, zein polit zegoen esanez. Eguzkiak musuak gorritu zizkion, eta orrazkera berria zuen: kaoba koloreko ile-kiribil leunak zituen aurpegiaren inguruan.

Sallyk behin eta berriro astindu zuen ilea ispiluari begira. Begi berdeek esmeralden gisara egiten zioten dir-dir. Begiok margotzen ari zen Doloresen makillajearekin.

—Utziko didan hire blusa berdea? —galdetu zion.

—Zer? Erosi berri dizkinat hiru soineko eder. Orain nire blusa nahi dunala? Eta berdin makillajearekin eta perfumearekin ere: heuk baditun herorrenak!

—Ikusten, nola hartzen naunan gaizki? Bai, opariak egiten dizkidan, baina egoista haiz, egoista; bera bezalakoa!

—Egoista! —Doloresek blusa erantzi zuen —To! Hartu belarritako hauek ere. Ondo ematen zioten blusari.

Afaltiarrak flana jaten ari zirela, eguzkia ezkutatu egin zen. Kafea iritsi zitzairenean, Doloresek ahizparen eskua bilatu zuen.

—Konturatzen haiz? Umetan bezalaxe ari gaitun jokatzen. Pentsatzen jarrita, polita eta guzti dun. Esan eta esan habil, gu orain benetako ahizpak izatea nahi dunala. Benetako ahizpak bezala ari gaitun jokatzen! Elkarri mokoka!

Sallyk irribarre egin zuen.

—Arrazoi! Uste dinat ez dudala inoiz jakin nola jokatzen duten egiazko familiek. Gu ez gintunan behin ere oportetan joan, ezta piknik bat egitera ere.

—Seguru nagon horregatik izan nituela hainbeste ume, eta horregatik sartu hintzela hi horrelako familia mexikar ugari batean; kosta ahala kosta, egiazko etxe bat desira geninan.

—Eta horrexegatik dun, hain justu, hain latza Alfonsok ni uztea...

—Ez hitz egin berataz berriro.

—Zertaz hitz egin dezaket, orduan?

—Amaz hitz egin behar dinagu. Hilda zagon orain.

—Akabatu ere egingo ninan! Pozten naun hilda egoteaz —esan zuen Sallyk—. Izugarria izan zunan aitatxoren heriotza. Hegazkin bat hartu ninan Los Angelesera, eta gero autobus bat San Clementera. Ez zidan utzi atetik sartzen ere. Atea jo ninan zartakoka, eta esan ninan: «Ama bat behar dut! Utzi zurekin hitz egiten!», baina ez zidan sartzen utzi. Ez zunan justua. Diru kontuak ez zaizkidan axola, baina hori ez zunan justua izan.

Amak ez zion inoiz barkatu Sallyri mexikar batekin ezkondu izana, haren haurrak ezagutzea errefusatu zuen, Doloresi utzi zion dirua herentzian. Doloresek ekin egin zion senipartea ondo bana zezaten, baina laidoa ez zen gutxitu.

Hondarretan eseri zirenean, Doloresek Sally besoetan hartu eta kulunkatu egin zuen. Eguzkia etzana zen ordurako.

—Joana dun, Sally. Gaixorik zegonan, beldur zunan. Oldartu egiten zunan, zauritutako... hiena bat bezala. Zorionekoa hi, ez huela ikusi. Nik bai, nik ikusi ninan. Deitu egin nionan esateko aitaxo ospitalera generamala anbulantzian. Badakin zer esan zuen? «Gelditzerik bai, banana batzuk erosteko?»

—Gaur dut azken eguna! —Sallyk Wacher andreari. —Irlara joango gara. Izan zarete behin ere?

—Bai, bai, lewistarrekin izan ginen, egun batzuk badirela. Zoragarria benetan. *Snorkel* egitera zoazte?

—Urpekaritza egitera —esan zuen Doloresek—. *Vamos*, Sally, autoa zain dinagu.

—Ni ez noan urpekaritza egitera, eta kito —esan zuen Sallyk Ixtaparako bidean.

—Ikusiko dun. Itxoin César ezagutu arte. Harekin bizi izan nindunan denboraldi batez, duela hogeita bost, hogeita hamar urte. Garai hartan urpekaria besterik ez zunan, arrantzalea.

Harrezkero, entzute handiko eta dirudun bilakatu zen, Mexikoko Jacques Cousteau, hainbat film eta telebista-programatan agertua zen. Doloresi kosta egiten zitzaion hori sinestea. Gogoan zuen haren egurrezko txalupa, haren *palapako* hondarrezko zorua, beren hamaka zintzilikaria.

—Ordurako ja *maestro* bat zunan —esan zuen—. Inork ez din ozeanoa hark bezain ondo ezagutzen. Prentsan Neptuno deitzen ziotenan, zeharo melenga zirudin... baina izenak egia zionan. Berak ez nain ni gogoratuko, baina, hala eta guztiz ere, nahi dinat hik bera ezagutzea.

Gizon nagusia zen dagoeneko, bizar zuri luzea zuen, eta solte zeraman ile urdindua. Jakina, oroitu zen Doloresez. Gozo eman zion musu betazalean; gozo, besarkada bat. Doloresek akorduan zituen haren esku kailuz beteak, orbainduak, bere azalean... Gizonak portxeko mahai batera gidatu zituen. Turismo-bulegoko bi gizon tekila edaten ari ziren, lastozko kapelekin beren buruei haize egiten, *guayabera* heze eta zimurtuak soinean.

Portxe zabal-zabalak ozeanora ematen zuen, baina mango eta aguakate zuhaitzek erabat ixten zuten ikuspegia.

—Itsasora ikuspegi eder hauek estaltzea ere! —Sallyk.

Césarrek sorbaldak jaso zituen.

—*Pues*, ikusiak ditut eta.

Doloresek eta berak urteak zirela egindako urpekaritza-saioen inguruko guztia kontatu zien gizonak. Marrazoekin egon zirenekoa, *peine* erraldoia, Flaco ito zenekoa. Beste urpekariek «la Brava» deitzen ziotela gogorarazi zuen. Baina Doloresek nekez izan zuen laudoriorik aditzeko paradarik. «Gaztetan emakume ederra zen» esaten aditu zuen.

—Orduan, nirekin urpekaritza egitera etorri zara? —galdetu zion, haren eskuei oratuta.

Irrikaz zegoen, baina ezingo zuen jasan erreguladoreak ordezeko hortzak apurtuko zizkiola esatea.

—Ez, bizkarreko minez nabil. Ahizpa ekarri dut zurekin urpekaritza egitera.

—*Lista?* —Césarrek Sallyri. Sally tekila edaten ari zen, eta plazer hartzen zuen gizonak botatako loreekin eta berarekin neskatan egiteko saiakerekin. Gizonak alde egin zuten. César, Sally eta Dolores kanoa batean itsasoratu ziren La Islarantz. Sally txaluparen ertz bati helduta zihoan, ikaraz zurbil. Momentu batean, ertzetik kanporantz inklinatu zen oka egiteko.

—Seguru zaude urpekaritza egitera eraman nahi duzula? —Césarrek Doloresi.

—Seguru nago.

Iribarre egin zioten elkarri. Urteak desagertu ziren, lehengo komunikazio hori oraindik bizirik zen. Behin esana zion Césarri, ironiaz, perfektua izan zela berarekin. Mutilak ez zekien irakurtzen eta idazten, eta beren amodioa urpean gertatu zen ia erabat: hitzik ez zen tokian. Sekula argibiderik behar ez.

Hitzik gabe, urpekaritzaren oinarrizkoak irakatsi zizkion Césarrek Sallyri. Hasieran, sakonera gutxiko uretan, Sallyk dar-dar egiten zuen beldurtuta. Doloresek, harkaitzetan eserita, egoera begiesten zuen: nola Césarrek listuaz garbitzen zuen maskara, nola ematen zituen erreguladorearen inguruko azalpenak. Oxigeno-botila jarri zion bizkarrean. Doloresek Sally zurrun ikusi zuen, gizonak bularrekoa igarriko ziola beldurtuta, baina

gero Sally erlaxatzen ikusi zuen, kulunka erritmikoan Césarrekin parez pare; bitartean, bera Sally lasaitzen saiatu zen, ekipamendua lotu zion, laztandu egin zuen, eta bultza egin zion leun ur barrenera.

Lau saiakera behar izan zituzten. Sally ur-azaleratu egiten zen, arnasa berotuta. Ez, ez zen posible, klaustrofobikoa zen, ezin zuen arnasarik hartu! Baina Césarrek berari ezti hizketan jarraitu zuen, bera konbentzitu nahian, eskuez ferekatuz. Doloresek urdailean nahasmen olatu bat sentitu zuen, jeloskor, gizonak ahizpari burua heldu zionean, haren begiei irribarrez, maskarek bereizirik. Doloresek gogoan zuen nolakoa zen haren irribarrea kristalaz bestalde.

A zer ideia paregabea, hirea, bere artean. Bare egoten ahalegindu zen, ahizpa eta César desagertu ziren lekuko olatu berdeen gorabehera sotilari begira. Arreta ahizparen plazerari ematen saiatu zen. Jakin bazekielako plazera sentituko zuela. Baina senti zezakeen bakarra damua eta alhadura zen, hitzez adierazi ezin zen galera bat.

Ur-azaleratu zirenean, orduak igaro zirela iruditu zitzaion. Sally barre batean ari zen; neskato baten algara zuen. Kartsuki musukatzen eta besarkatzen zuen César, hark oxigeno-botilak desmuntatzen eta hegatsak erantzten zizkion bitartean.

Urpekarien txabolan, ahizpak Doloresi ere laztan eman zion.

—Hik bai jakin zein aparta izango zen! Hegan egin dinat! Ozeanoa amaigabea dun. Dolores, hain bizirik sentitu naun, hain indartsu! Amazona bat ematen ninan.

Doloresek zehaztu nahi izan zuen amazonak bularbakarrak zirela, baina mihiari kosk egin zion. Césarrek eta berak irriño batekin begiratzen zioten Sallyri, hark urpekaritza-saioaren edertasunaz ziharduela. Aurki itzuliko zen, aste osoa urpean igarotzeko! Ene, koralak eta anemonak, koloreak, arrain-sarda distiratsuak.

Césarrek bazkaltzeko proposamena egin zien. Hirurak ziren.

—Sentitzen dut, baina *siesta* egin beharra zaukanat—esan zuen Doloresek. Sally zapuztuta gelditu zen.

—Itzuliko haiz, Sally. Erakutsi berri dinat bidea.

—Eskerrik asko bioi —esan zuen Sallyk. Haren bozkarioa eta esker ona puruak ziren, inozenteak. Césarrek eta ahizpak musu eman zioten haren masail distiratsuei.

Hondartzako taxi-geltokian zeuden. Césarrek Doloresi irmo oratu zion eskutik.

—*Mi vieja*, etorriko al zara bueltan? —berak buruaz ezetz.

—Pasa gaua nirekin.

—*No puedo*.

Césarrek ezpainetan eman zion musu. Doloresek iraganeko desira eta gatza dastatu zituen. Harekin igarotako azken gauean, gizonak bihotza erdiratu zion.

—Pentsatu nigan —Césarrek.

Sally liluratuta mintzatu zen herrirako bidean, hasieratik amaierara, ordubete autoz. Zein bizirik sentitu zen, zein aske.

—Banekinan bai, zati hori gustatuko zitzainala. Gorputza desagertzen zain, arin-arina haizelako, baina aldi berean bizi-bizi sentitzen dun.

—Zoragarria dun bera —Césarrez—. Zoragarria. Imajina zezakenat zita erromantiko bat harekin... Hik bai zortea, hik!

—Imajinatu, Sally. Hondartzako tarte hori guztia, Med kluba dagoen tokia? Guztia hondartza hutsa zunan, birjina. Junglan, hor goian, artesiari putzu bat zunan. Oreinak izaten zitunan, etxekotuak ia. Egunak ematen genitinan hor, arima-izpirik ikusi gabe. Eta irla. Irla besterik ez zunan, jungla basati bat. Ez zunan urpekaritza-negoziarik edo jatetxerik. Txalupa bat bakarra ere ez, gureaz aparte. Imajinatu!

Ez. Ezin zuen imajinatu.

—Hau misterioa, hau —esan zuen Wacher andreak, ahizpak taxitik jaitsi zirenean—. Badirudi zeharo trukatu dituztela rolak. Orain gazteena da elegantea eta pozez zorutzen dagoena, eta bestea begi-zuloduna eta utzia. Begira... lehen apain-apain ibiltzen zen hori!

Gau ekaiztsua zen. Hodei beltzak ilargi betearen gainazala ekortzen zuten; hala, hondartza argi zegoen lehenik, eta gero ilun, neonezko seinale bat kanpoan duen hoteleko logela bat nola. Sallyren aurpegiak haur batena zirudien ilargiaren errainuak argitzen zuenean.

—Baina, amak hitz egiten al zinan santa sekulan nitaz?

Ez, egia esateko. Hire goxotasunaz trufatzeko izan ezik, edota esateko hire otzantasunak erakutsi zuela lerda hutsa hintzela.

—Bai, hitz egiten zinan, barra-barra —Doloresek gezurretan—. Hark hitaz zituen oroitzapenetan gogokoena zera zunan, zenbat maite huen unxitxo sendagilearen ipuin hori. Irakurtzeko itxurak egiten hituen, orriak pasatzen, serio-serio. Eta hitz bat bera ere ez huen kale egiten! Medikiak «zaintiratua!» esaten zuenean izan ezik; hik, orduan: «Tintin katua!» esaten huen.

—Akordatzen naun ipuinaz! Larruzko unxiak zitunan!

—Hasieran bai. Baina hainbeste ukituta, larrua gastatu hien. Amak, gustuko zinan baita ere karro gorri hori eta hi oroitzea, lau urte koxkor edo hituenean. Karroan jartzen huen Billy Jameson eta hire panpin guztiak, eta Mabel, zakurra, eta bi mitxinak, eta gero «irtetera goaz!» esaten huen, baina mitxinek eta zakurra joanak izaten zitunan, eta baita Billy ere, eta panpinak eroriak. Goiz osoa ematen huen denak karroan sartu eta «irtetera goaz!» esan eta esan.

—Ez dinat zipitzik ere gogoratzen.

—Ba nik bai, aitatxoren hiazintoen eta arrosa igokari horren aldameneko bidexkan izaten zunan, sarrerako hesiaren ondoan. Gogoratzen, zein usain?

—Bai!

—Galdetzen zidan ea gogoratzen nintzen Txilen eskolara bizikletaz joaten hintzenekoa. Goizero-goizero, gorantz begiratzen huen, atariko leihora eta eskuaz agur egin, eta lastozko zapelak hegaz egiten zinan —Sallyk barre egin zuen.

—Egia. Akordatzen naun. Baina, Dolores, hi izaten hintzen atariko leihoan. Herorri egiten ninan agur.

Egia.

—Tira, suposatzen dinat bere ohearen aldameneko leihotik ikusten hinduela.

—Absurdoa dun zein ondo sentiarazten nauen horrek. Baita inoiz agur egin ez bazidan ere. Eskolarako abiatzen nintzenean niri begira egoteak. Eskerrak kontatu didanan.

—Ederki —Doloresek xuxurlan, bere artean.

Zerua belztu egin zen eta euri tanta lodiak hasi ziren hotz goitik behera. Ahizpak elkarrekin joan ziren euripean gelara.

Sallyren hegazkina biharamunean irten zen; Dolores, hurrengo egunean zen alde egitekoa. Gosaritan, alde egin aurretik, Sallyk agur esan zien denei, eskerrak eman zizkien zerbitzariei; eskerrak, Lewis eta Wacher andreei, hain adeitsu izateagatik.

—Pozten gara, ba, bikote, egonaldiaz gozatu baduzue. Ze kontsolamendua, ahizpa batena. —esan zuen Lewis andreak.

—Sekulako kontsolamendua dun, bai —Sallyk, Doloresi agur-musua eman zionean aireportuan.

—Oraintxe hasi gaitun elkar ezagutzen —esan zuen Doloresek—. Gaurdanik, hor egongo gaitun, beti, elkarrentzat —Saiatu zen, gogotik saiatu ere, ahizparen begietan gozotasuna, konfiantza, ikusten.

Hotelera bueltan, taxia likore-denda batean geldiarazi zuen. Logelan, edan egin zuen eta lo, eta gero beste botila bat eskatu zuen. Goizean, Kaliforniara joateko hegazkinera bidean, pinta erdi bat ron erosi zuen, dardarizoa eta buruko mina arintzeko. Taxia aireportura iritsi zenerako, esan ohi den moduan, itoak zituen penak.

6.2.Sorburu-testua

A MANUAL FOR CLEANING WOMEN: SELECTED STORIES

Grief

“Whatever can those two be talking about all the time?” Mrs. Wacher asked her husband at breakfast.

Across the open-air, thatched-roof dining room by the sea the sisters forgot their papaya, their huevos rancheros, talking, talking. Later, as they walked by the edge of the sea, their heads were bent toward each other. Talking, talking. Waves would catch them unawares, soaking them, and they would laugh. The younger one often cried . . . When she cried the older one waited, comforting her, passing her a tissue. When the tears stopped they began talking again. She didn't look hard, the older one, but she never cried.

For the most part the other hotel guests in the dining room and in beach chairs on the sand all sat quietly together, occasionally commenting upon the perfection of the day, the turquoise blue of the sea, telling their children to sit up straight. The honeymoon couple whispered and teased

A MANUAL FOR CLEANING WOMEN: SELECTED STORIES

her morning swim. Mrs. Lewis would speak to the younger one, who never swam or sat in the sun, but waited for the other, sipping tea, holding an unopened book.

That evening, while Mr. Wacher fetched the score pad and cards and Mr. Lewis ordered drinks and snacks from the bar, the two women pooled their information.

“They talk so much because they haven't seen each other in twenty years! Can you imagine? Sisters? Mine is named Sally, she lives in Mexico City, is married to a Mexican and has three children. We spoke in Spanish, she seems Mexican really. She recently had a mastectomy, which explains why she doesn't swim. She starts cancer therapy next month. That's probably why she's crying all the time. That's all I got, before the sister came up and they went to change.”

“No! That's not why she's crying! Their mother has just died! Two weeks ago! Can you imagine . . . they have come to a resort?”

“What else did she say? What is her name?”

“Dolores. She is a nurse from California, with four grown sons. She said that their mother recently died, that

each other, fed one another bites of melon, but most of the time they were silent, gazing into the other's eyes, looking at the other's hands. The older couples drank coffee and read or did crossword puzzles. Their conversations were brief, monosyllabic. The people who were content with each other spoke as little as those who bristled with resentment or boredom; it was the rhythm of their speech that differed, like a lazy tennis ball batted back and forth or the quick swattings of a fly.

In the evening, by lantern light, the German couple, the Wachers, played bridge with another retired couple from Canada, the Lewises. They were all serious players so there was a minimum of conversation. Snap snap of dealt cards, Mr. Wacher's *hums*. Two no trump. The sizzle of the surf, ice cubes in their glasses. The women spoke, occasionally, about plans for shopping the next day, a trip to La Isla, the mysterious talking sisters. The older one so elegant and cool. In her fifties but still attractive, vain. The younger one, in her forties, was pretty, but frumpy, self-effacing. There she goes, crying again!

Mrs. Wacher decided to tackle the older sister during

she and her sister had a lot to talk about.”

The women figured it all out. Sally, the sweet one, must have been taking care of the invalid mother all these years. When the old mother finally died Dolores felt guilty, because of her sister caring for her mother, and she never went to visit them. And then her sister's cancer. Dolores was the one paying for everything, the cabs, the waiters. They saw her buying Sally clothes in the boutiques downtown. That must be it. Guilt. She's sorry she didn't see her mother before she died, wants to be good to her sister before she dies too.

“Or before she dies herself,” Mrs. Lewis said. “When your parents are dead your own death faces you.”

“Oh, I know what you mean . . . there is no one to protect you against death anymore.”

The two women were silent then, pleased with their harmless gossip, their analysis. Thinking of their own deaths to come. Their husbands' deaths to come. But just briefly. Although in their seventies both couples were healthy, active. They lived fully, enjoying each day. When their husbands pulled out their chairs and sat down for the game they entered it with pleasure, forgetting all about the

two sisters, who were sitting side by side now on the beach, under the stars.

Sally wasn't crying about their dead mother or her cancer. She was crying because her husband, Alfonso, had left her after twenty years for a young woman. It seemed a brutal thing to do, just after her mastectomy. She was devastated, but no, she wouldn't ever divorce him, even though the woman was pregnant and he wanted to marry her.

"They can just wait until I die. I'll be dead soon, probably next year . . ." Sally wept but the ocean drowned out the sound.

"You're not dying. They said the cancer was gone. The radiation therapy is routine, a precaution. I heard the doctor say that, that they got all the cancer."

"But it will come back. It always does."

"That's not true. Cut it out, Sally."

"You are so cold. Sometimes you are as cruel as Mama."

Dolores said nothing. Her greatest fear, that she was like her mother. Cruel, a drunkard.

"Look, Sally. Just give him a divorce and start taking care of yourself."

"You don't understand! How can you understand how I feel after living with him for twenty years? You've been alone almost that long! For me it has only been Alfonso, since I was seventeen! I love him!"

"I think I can manage to understand," Dolores said, dryly. "Come on, let's go in, it's getting cold."

In the room Dolores's light was on inside her white mosquito net; she was reading before she fell asleep.

"Dolores?"

Sally was crying, again. Christ. Now what.

"Sally, I go crazy if I can't read when I first wake up and before I go to sleep. It's a dumb habit, but there it is. What is it?"

"I have a splinter in my foot."

Dolores got up, went for a needle, some antiseptic, and a Band-Aid, removed the splinter from her sister's foot. Sally cried again, and embraced Dolores.

"Let's always be close now. It's so good to have a sister who takes care of me!"

Dolores smoothed the Band-Aid on Sally's foot, as she had done a dozen times when they were children. "All

better," she said, automatically.

"All better!" Sally sighed. She fell asleep soon after.

Dolores read for several hours more. Finally she turned out the light, wishing she had a drink.

How could she talk to Sally about her alcoholism? It was not like talking about a death, or losing a husband, losing a breast. People said it was a disease, but nobody made her pick up the drink. I've got a fatal disease. I am terrified, Dolores wanted to say, but she didn't.

The Wachters and the Lewises were always the first people up for breakfast, seated at adjoining tables. The husbands read the paper, the wives chatted with the waiters and each other. After breakfast the four were going out deep-sea fishing.

"Where are the sisters today, I wonder?" Mrs. Lewis said.

"Hollering! When I passed their room they were arguing away. Herman has no compassion, he wouldn't let me eavesdrop. Sally said, No! She didn't want a penny of the old witch's blood money! That when she had been desperate her mother had refused her, cussing away, that

meek little thing! *Putá! Desgraciada!* Dolores was hollering at her, 'Can't you understand anything about madness? You are the really crazy one . . . because you refuse to see! Mama was crazy!' And then she began yelling at her, 'Take it off! Take it off!'

"Shh. Here they come now."

Sally was disheveled; she looked, as usual, as if she had been weeping; as usual Dolores was calm and perfectly groomed. She ordered breakfast for the two of them and when it came you could hear her say to her sister,

"Eat. You'll feel better. Drink all the orange juice. It is sweet, delicious."

"Take it off!"

Sally cowered, clutching her *huipil* to her body. Dolores tore it away from her, made her stand there, naked, the scars where her breast had been livid red and blue.

Sally cried. "I am hideous! I'm not a woman now! Don't look!"

Dolores gripped her shoulders, shook her. "You want me to be your sister? Let me look! Yes, it is hideous. The scars look brutal, awful. But they are you now. And you're a

woman! For starters you're going swimming today, with that hundred-and-fifty-dollar falsie I brought to pin in your suit."

"I can't."

"Yes you can. Come on, get dressed for breakfast."

"Good morning, ladies!" Mrs. Lewis called to the sisters.

"Another splendid day. We're going fishing. What are your plans for the day?"

"We're going for a swim, and then shopping and to the hairdresser."

"Poor Sally," Mrs. Lewis said. "She obviously doesn't want to do any of those things. She's sick, and grieving. That sister of hers is forcing her to be on vacation. Just like my sister Iris. Bossy, bossy! Did you have a big sister?"

"No." Mrs. Wacher laughed. "I was the big sister. Believe me, little sisters have their drawbacks too."

Dolores spread out their towels on the sand.

"Take it off."

She meant the robe her sister had clutched over her bathing suit.

"Take it off," she insisted again. "You look wonderful.

Your breast looks real. Your waist is tiny. You have great legs. But then you never, ever, realized how lovely you were."

"No. You were the pretty one. I was the good one."

"That label was hard on me too. Take the hat off. We only have a few days left. You're going back to the city with a tan."

"Pero . . ."

"*Cállate*. Keep your mouth shut, so you don't tan with wrinkles."

"The sun feels wonderful," Sally sighed after a while.

"Doesn't your body feel good?"

"I feel so naked. As if everyone could see the scars."

"You know one thing I've learned? Most people don't notice anything at all, or care, if they do."

"You are so cynical."

"Turn over, let me oil your back."

After a while Sally talked to Dolores about the library in the *barrio* where she worked as a volunteer.

Heartwarming stories about the children and families who lived in dire poverty. She loved her work there, and they

loved her.

"See, Sally, there is so much you can do, that you enjoy."

Dolores couldn't think of any heartwarming stories to tell Sally about her job, at a clinic in East Oakland. Crack babies, abused children, children with brain damage, Down's syndrome, gunshot wounds, malnutrition, AIDS. But she was good at her job, and liked it. Or had—she had finally been fired for drinking, just last month, before their mother died.

"I like my job, too," was all she said. "Come on, let's swim."

"I can't. I'll hurt myself."

"The wounds are healed, Sally. There are only scars. Terrible scars."

"I can't."

"For Christ's sake, get in the water."

Dolores led her sister into the surf and then wrenched her hand away. She watched Sally flounder and fall, swallow water, be knocked down by a wave. Treading water, she watched as Sally stood up and dove under the incoming swell, swam on. Dolores swam after her. Oh Lord, she's crying again, but no, Sally was laughing out

loud.

"It's warm! It's so warm! I'm light as a baby!"

They swam out in the blue water for a long time. At last they came in to shore. Breathless, laughing, they left the surf. Sally threw her arms around her sister and the two women held each other, the foam swirling around their ankles. "*Mariconas!*" mocked two passing beach boys.

Mrs. Lewis and Mrs. Wacher watched from their beach chairs, quite moved. "She's not so mean, just firm . . . she knew the sister would like it once she got in. How happy she looks. Poor thing, she needed this vacation."

"Yes, it doesn't seem so shocking now, does it? That they should go on a holiday when their mother died."

"You know. . . it's too bad it isn't a tradition. W post-funeral holiday, like a honeymoon, or a baby shower."

They both laughed. "Herman!" Mrs. Wacher called over to her husband. "After we two women have died, will you two men promise to take a vacation together?"

Herman shook his head. "No. You need four for bridge."

When Sally and Dolores got back that evening everyone complimented Sally on how lovely she looked. Rosy from the sun, her new haircut curling in soft auburn ringlets around her face.

Sally kept shaking her hair, looking in the mirror. Her green eyes shone like emeralds. She was painting them with Dolores's makeup.

"Could I borrow your green top?" she asked.

"What? I just bought you three beautiful dresses. Now you want my top? And for that matter you have your own makeup, and your own perfume!"

"See how you resent me! Yes, you give me presents, but you still are selfish, selfish, like her!"

"Selfish!" Dolores took her blouse off. "Here! Take these earrings, too. They go with it."

The sun set as the diners ate their flan. When their coffee came Dolores reached for her sister's hand.

"You realize we're just acting as we did when we were children. It's sort of nice when you think about it. You keep saying that you want us to be real sisters now. We're acting just like real sisters! Fighting!"

Sally smiled. "You're right. I guess I never knew how real families acted. We never had a family vacation, or even a picnic."

"I'm sure that's why I had so many children, why you married into such a huge Mexican family, we wanted a home so badly."

"And that's just why Alfonso leaving me is so hard . . ."

"Don't talk about him anymore."

"What can I talk about then?"

"We need to talk about her. Mama. She's dead now."

"I could have killed her! I'm glad she's dead," Sally said. "It was too awful when Daddy died. I flew to L.A. and took a bus to San Clemente. She wouldn't even let me in the door. I banged on the door and said, 'I need a mother! Let me talk to you!' but she wouldn't let me in. It wasn't fair. I don't care about the money, but that wasn't fair either."

Their mother had never forgiven Sally for marrying a Mexican, had refused to meet her children, left her money to Dolores. Dolores insisted upon dividing the inheritance, but it didn't lessen the insult.

Dolores rocked Sally as they sat on the sand. The sun had set.

"She's gone, Sally. She was sick, afraid. She lashed out, like a wounded . . . hyena. You're lucky you didn't see her. I saw her. I called her to say we were taking Daddy to the hospital by ambulance. You know what she said? 'Could you stop and pick up some bananas?'"

"Today is my last day!" Sally said to Mrs. Wachter. "We're going to the island. Have you ever been?"

"Oh, yes, we went with the Lewises a few days ago. It's perfectly lovely. You're going snorkeling?"

"Scuba," Dolores said. "*Vamos*, Sally, the car is waiting."

"I'm not going scuba diving. That's it," Sally said on the way to Ixtapa.

"You'll see. Wait until you meet César. I lived with him awhile, twenty-five, thirty years ago. He was just a diver then, a fisherman."

He had become famous and rich since then, the Jacques Cousteau of Mexico, with many movies, television programs. This was hard for Dolores to imagine. She remembered his old wooden boat, the sand floor of his palapa, their hammock.

"He was a maestro even then," she said. "Nobody knows

the ocean like he does. His press releases call him Neptune, and that sounds pretty corny . . . but it's true. He probably won't remember me, but I still want you to meet him."

He was an old man now, with a long white beard, flowing white hair. Of course he remembered Dolores. Sweet his kiss on her eyelids, his embrace. She remembered his calloused, scarred hands on her skin . . . He led them to a table on the veranda. Two men from the tourist bureau were drinking tequila, fanning themselves with their straw hats, their guayaberas damp and wrinkled.

The vast veranda faced the ocean, but mango and avocado trees totally blocked the ocean from sight.

"How can you cover up such a view of the ocean?" Sally asked.

César shrugged. "*Pues*, I've seen it."

He told them all about dives he and Dolores had been on years ago. The time with the sharks, the giant *peine*, the day Flaco drowned. How the divers used to call her "La Brava." But she scarcely heard his praise of her. She heard him say, "When she was young she was a beautiful

woman.”

“So, have you come to dive with me?” he asked, holding her hands. She longed to dive; she couldn’t bear to tell him she was afraid the regulator would break her false teeth.

“No. My back is bad now. I brought my sister to dive with you.”

“*Lista?*” he asked Sally. She was drinking tequila, basking in the compliments and flirtations from the men. The men left. César, Sally, and Dolores set out in a canoe to La Isla. Sally gripped the side of the boat, ashen with fear. At one point she leaned over the side, vomiting.

“Are you sure she should dive?” César asked Dolores. “I’m sure.”

They smiled at each other. The years were erased, their communication still there. She had once said wryly that he had been perfect. He couldn’t read or write and most of their romance was underwater, where there were no words. There had never been any need for explanations.

Quietly he showed the basics of diving to Sally. At first, out in the shallow water, Sally was still shaking with fear. Dolores sat on the rocks and watched, watched him clean her mask with spit, explain the regulator. He put the tank

on her back. Dolores saw Sally stiffen, afraid he would notice her breast, but then she saw Sally unbend, swaying in rhythm before him as he reassured her, fastened her gear and stroked her, soothed her down into the water.

It took four tries. Sally surfaced, choking. No, no it was impossible, she was claustrophobic, couldn’t breathe! But he continued to speak softly to her, to coax her, smooth her with his hands. Dolores felt a sick wave of jealousy when he held her sister’s head in his hands, smiling into her eyes through their masks. She remembered his smile through the glass.

This was your big idea, she told herself. She tried to be calm, gazing out at the undulating green waves where her sister and César had disappeared. She tried to concentrate upon her sister’s pleasure. For she knew it would be pleasure. But all she could feel was regret and remorse, unspeakable loss.

It seemed like hours before they surfaced. Sally was laughing; her laughter was that of a young girl. Impetuously she was kissing and hugging César while he undid her tanks, took off her flippers.

In the diver’s hut she embraced Dolores, too. “You knew

how great it would be! I flew! The ocean went on forever! Dolores, I felt so alive and strong! I was an Amazon!”

Dolores wanted to point out that Amazons had only one breast, but she bit her tongue. She and César smiled as Sally continued to talk about the beauty of the dive. She’d come back, soon, spend a week diving! Oh, the coral and the anemones, the colors, the brilliant schools of fish.

César asked them to lunch. It was three o’clock. “I’m afraid I need a siesta,” Dolores said. Sally was disappointed.

“You’ll be back, Sally. I just showed you the way.”

“Thank you both,” Sally said. Her joy and gratitude were pure, innocent. César and her sister kissed her glowing cheeks.

They were at the cab stand on the beach. César held Dolores’s hand tightly. “So, *mi vieja*, will you ever come back?” She shook her head.

“Stay with me tonight.”

“*No puedo.*”

César kissed her lips. She tasted the desire and salt of their past. The last night she had spent with him he had bitten all her fingernails to the quick. “Think of me,” he

said.

Sally talked excitedly all the way into town, an hour’s drive. How vital she had felt, how free.

“I knew you would like that part. Your body disappears, because you are so weightless, but at the same time you become intensely aware of it.”

“He is wonderful. Wonderful. I can just imagine having a love affair with him! You are so lucky!”

“Can you imagine, Sally. That whole stretch of beach, where the Club Med is? It was pure empty beach. Up in the jungle there was an artesian well. There were deer, almost tame. We spent days there without seeing another soul. And the island. It was just an island, wild jungle. No dive shops or restaurants. Not a single other boat but ours. Can you imagine?”

No. She couldn’t.

“It’s uncanny,” Mrs. Wachter said, as the sisters got down from their cab. “It’s as if they have totally reversed roles. Now the younger one is absolutely gorgeous and radiant and the other is haggard and disheveled. Look at her . . . she who never used to have a hair out of place!”

The night was stormy. Black clouds swept across the full moon so that the beach was bright and then dark, like a hotel room with a neon sign blinking outside. Sally's face shone like a child's when the moonlight lit her.

"But did Mama never, ever, speak of me?"

No, matter of fact. Except to mock your sweetness, to say your docility proved that you were a fool.

"Yes, she did, a lot," Dolores lied. "One of her favorite memories of you was how you loved that Dr. Bunny book. You would pretend to read it, turning the pages, real serious. And you got every word perfect, except when Dr. Bunny would say, 'Case dismissed!' you said 'Smith to Smith!'"

"I remember that book! The rabbits were all furry!"

"At first. But you wore the fur out petting them. She liked to remember you and that red wagon, too, when you were around four. You'd put Billy Jameson in the wagon, and all your dolls, and Mabel, the dog, and the two cats, and then you'd say 'All aboard!' but the cats and dog would have gotten out and Billy too, and the dolls fell out. You'd spend all morning packing them up and saying 'All aboard.'"

"I don't remember that at all."

"Oh, I do, it was in the path by Daddy's hyacinths, and the climbing rose by the gate. Can you remember the smell?"

"Yes!"

"She used to ask me if I remembered you in Chile, going off to school on your bicycle. Every single morning you'd look up to the hall window and wave, and your straw hat would fly off."

Sally laughed. "True. I remember. But, Dolores, it was you in the hall window. You I was waving good-bye to."

True. "Well, I guess she used to see you from the window by her bed."

"Silly how good that makes me feel. I mean even if she didn't ever say good-bye. That she even watched me go off to school. I'm so glad you told me about that."

"Good," Dolores whispered, to herself. The sky was black now and huge raindrops were falling cold. The sisters ran together in the rain to their room.

Sally's plane left the next morning; Dolores would leave the following day. At breakfast, before she left, Sally said

good-bye to everyone, thanked the waiters, thanked Mrs. Lewis and Mrs. Wachter for being so kind.

"We're glad that you two had such a good visit. What a comfort to have a sister!" Mrs. Lewis said.

"It really is a comfort," Sally said when she kissed Dolores good-bye at the airport.

"We're just beginning to know each other," Dolores said. "We will be there now, always, for each other." Her heart ached to see the sweetness, the trust in her sister's eyes.

On the way back to the hotel she had the cab stop at a liquor store. In her room she drank and she slept and then she sent out for another bottle. In the morning, on the way to her plane for California she bought a half-pint of rum, to cure her shakes and headache. By the time the taxi reached the airport she was, like they say, feeling no pain.